

FATIK

31ste jaargang • juli - augustus - september 2014 • nr. 143
Driemaandelijks uitgave
FATIK is een uitgave van de Liga voor Mensenrechten v.z.w.

Inhoud

Editoriaal 3

- Moeilijke mensen
Ruben van den Aemele

Artikel 5

- Noors voor Noren. Een reisverslag uit een (niet zo) uitzonderlijk gevangenisland
Tom Vander Beken
- Re-integratie van problematische druggebruikers tijdens en na detentie
aanbevelingen voor beleidsmakers
*Marcel Vanhex, Dirk Vandevelde, Luc Stas
en Freya Vander Laenen*

Interview 23

- Geboeid door de enkelband. Fatik sprak met
professor Mike Nellis
Tom Daems en Luc Robert

Ook dat nog 31

- Voorstelling Businessplan "De Huizen"
Stefanie Gryson

Afgiftekantoor: 9000 Gent 1
Bg FATIK PA3A9108
Afzendingadres: Liga voor Mensenrechten
Gebroeders De Smetstraat 75
9000 Gent
V.U.: Jos Vander Velpen
Gebroeders De Smetstraat 75
9000 Gent

LIGA VOOR
MENSENRECHTEN
WWW.MENSENRECHTEN.BE

FATIK

Tijdschrift voor Strafrecht en
Gevangeniswezen
Verschijnt vier keer per jaar
31ste jaargang
juli-augustus-september 2014, nr. 143

ISSN 0772-5167

Redactie

Hoofredactie: Tom Daems
Eindredactie: Stefanie Gryson
Redactie: Veerle Scheirs, Chris Hermans,
Luc Robert, Frederik Janssens,
Neil Paterson, Ruben van den Aemele.

Abonnement op FATIK? Bel 09/223.07.38

Redactiesecretariaat

Liga voor Mensenrechten vzw.
Gebroeders De Smetstraat 75, 9000 Gent
tel: 09/223.07.38 – fax.: 09/223.08.48
e-mail: info@mensenrechten.be
website: www.mensenrechten.be

Redactionele samenwerking en disclaimer

*FATIK, Tijdschrift voor Strafrecht en
Gevangeniswezen* strekt tot een zo volledig
mogelijke berichtgeving over de evoluties op
het vlak van strafrecht en gevangeniswezen.

Voor publicatie aangeboden teksten mogen
rechtstreeks naar het redactiesecretariaat
worden gestuurd. De redactie behoudt zich
alle rechten voor de publicatie van ingezonden
teksten, artikels, werken, advertenties ed. te
weigeren.

Aan de totstandkoming van deze publicatie
is de uiterste zorg besteed. Voor informatie
die nochtans onvolledig of onjuist is
opgenomen, aanvaarden de redactie en de
uitgever geen verantwoordelijkheid. Elke
auteur is verantwoordelijk voor zijn/haar eigen
redactionele bijdragen.

Lidmaatschap Liga voor Mensenrechten en jaarabonnements

Lid + abonnement op Tijdschrift voor
Mensenrechten: 35 €
Lid + abonnement op Fatik, tijdschrift voor
Strafrecht en Gevangeniswezen: 40 €
Lid + abonnement op beide tijdschriften: 70 €
Steunend lid + abonnement op beide
tijdschriften: 96 €
Lid zonder abonnement: 5 € per jaar

Het is ook mogelijk om, losgekoppeld van
het lidmaatschap, een abonnement op de
tijdschriften te bekomen.
Meer informatie bij Liga voor Mensenrechten.

FATIK online

Je kan FATIK online raadplegen. De laatste vier
nummers zijn beschikbaar voor abonnees.
Vraag een login via fatik@mensenrechten.be.
Surf naar fatik.mensenrechten.be

© Niets uit deze publicatie mag worden vervoelvoudigd en/of openbaar
gemaakt door middel van druk, fotokopie, elektronische gegevensdragers
of welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande, uitdrukkelijke en
schriftelijke toestemming van de uitgever.

Uit respect voor mens en milieu wordt FATIK gedrukt op kringlooppapier en
zonder vluchtige organische stoffen door Druk in de Weer, Gent

Editoriaal

3

Moeilijke mensen
Ruben van den Aemele

Artikel

5

**Noors voor Noren. Een reisverslag uit een (niet zo) uitzonderlijk
gevangenisland**

Tom Vander Beken

**Re-integratie van problematische druggebruikers tijdens en na detentie
aanbevelingen voor beleidsmakers**

*Marcel Vanhex, Dirk Vandevelde, Luc Stas
en Freya Vander Laenen*

Interview

23

Geboeid door de enkelband. Fatik sprak met professor Mike Nellis

Tom Daems en Luc Robert

Ook dat nog

31

Voorstelling Businessplan "De Huizen"

Stefanie Gryson

Moeilijke mensen

Ik spreek M.F. voor het eerst enkele jaren geleden in de gevangenis, vanuit mijn job als psycholoog-psychotherapeut binnen het Centrum voor Geestelijke Gezondheidszorg Eclips vzw. Hij is net veroordeeld tot een gevangenisstraf van 4 jaar voor slagen en verwondingen. Eerder liep hij verschillende veroordelingen op voor slagen en verwondingen, diefstal en inbraak en kende hij twee detentieperioden van respectievelijk 3 en 9 jaar. Tweemaal gaat hij vrij op strafeinde.

M.F. maakt een rustige indruk. Hij geeft aan met een agressieproblematiek te kampen en herkent bij zichzelf heel wat opgekropte kwaadheid, angst en achterdocht. Hij zegt ook dagelijks joints te roken in de gevangenis. Hij kan een concrete hulpvraag voor psychotherapeutische begeleiding omschrijven. Hij wil met iemand kunnen praten in de hoop wat meer 'rust in zijn hoofd' te krijgen. Na een tiental gesprekken wordt de begeleiding abrupt afgebroken omdat hij op tuchtttransfer moet naar een andere gevangenis omwille van agressieve uitbarstingen ten aanzien van het personeel.

Drie jaar later spreek ik M.F. opnieuw, eveneens in de gevangenis en op zijn verzoek. Ik ontmoet een 'andere' M.F. : één brok spanning, frustratie en agressie komt voor me op de stoel zitten. Er is niet veel nodig om de gemoederen te doen oplopen tijdens het gesprek. M.F. vertelt het verhaal van de afgelopen drie jaar: een opeenstapeling van agressie-incidenten, druggebruik, omzwerving tussen verschillende gevangenissen en individuele regimes. Hij geeft aan hulp nodig te hebben. Ik ontken niet dat ik me enigszins 'oncomfortabel' voel tijdens het gesprek. Wat me echter het meest doet 'slikken' is dat hij binnen enkele maanden weer op einde straf zal vrij gaan.

M.F. wordt in het kader van de zoektocht naar een geschikte reclassering ook bij onze ambulante CGG-werking buiten de gevangenis aangemeld. Als CGG kunnen wij niet ingaan op deze vraag omdat de ernstige persoonlijkheidsproblematiek van betrokkene gecombineerd met het hoge risico op nieuwe delicten, het ontbreken van een geschikte sociale context buiten de gevangenis en het aanhoudend druggebruik, binnen een ambulante psychotherapeutisch centrum onmogelijk beheerst kunnen worden. Ook in het residentiële circuit botst M.F. op afwijzing en gesloten deuren.

De prognose is ongunstig en het risico op nieuwe slachtoffers is reëel. Wordt het wachten op een delict waardoor M.F. de rest van zijn dagen in de gevangenis moet slijten?

Het verhaal van M.F. is geen uitzondering. We hebben het over een groep gedetineerden waar wij als samenleving op dit moment geen antwoord voor hebben, alle inspanningen van alle betrokkenen ten spijt. Op de werkvloer worden inderdaad, door bewakingspersoneel, gevangenisdirectie, psychosociale diensten, medisch personeel, diensten van de Vlaamse Gemeenschap en anderen, veel inspanningen geleverd.

Bij M.F. gaat het om ernstige agressiefeiten. Ik denk echter ook aan K.V. die voor de derde maal veroordeeld wordt voor seksuele feiten op minderjarigen en evengoed op strafeinde afstevent. En aan het verhaal van B.M. die zijn echtgenote om het leven bracht. Hij kampt met een zware hechtingsproblematiek en een posttraumatische stressstoornis. Het betreffen alledrie gedetineerden met een ernstige psychiatrische problematiek die tijdens de periode van hun lange detentie geen adequate behandeling krijgen. Ondanks alle inspanningen op de werkvloer kan er geen afdoende antwoord op hun noden en problematiek geboden worden.

Dit doet vragen rijzen bij de finaliteit van een gevangenisstraf. Art. 9 § 2 van de Basiswet betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden stelt dat 'de tenuitvoerlegging van de vrijheidsstraf wordt gericht op het herstel van het door het misdrijf aan de slachtoffers aangedane onrecht, op de rehabilitatie van de veroordeelde en op de geïndividualiseerde voorbereiding van zijn re-integratie in de vrije samenleving.' Wil een gevangenisstraf zinvol zijn, lijkt het een prioriteit dit principe ten volle na te streven en hier navenant in te investeren.

De laatste jaren wordt, in het kader van de federale meerjarenplannen internering (d.d. 2006 en 2009), sterk geïnvesteerd in verbeterde zorg voor geïnterneerden, met onder andere de bouw van twee forensisch psychiatrische centra en initiatieven gericht op het versterken van de samenwerking met hulpverleningsactoren in het externe zorgcircuit.

Voor veroordeelden (en beklaagden) met een psychiatrische problematiek is gerichte begeleiding, zorg en specifieke behandeling echter eveneens een must. Fazel en Seewald besluiten hun meta-analyse met betrekking tot psychiatrische problematiek onder gedetineerden als volgt: 'prison provides a unique public health opportunity to treat mental illnesses that otherwise may not be treated in the community. Almost all prisoners return to their communities of origin, and effective treatment of mentally ill prisoners will have potentially substantial public health benefits and possibly reduce reoffending rates.'¹ Om dit te verwezenlijken dienen binnen de gevangensmuren gespecialiseerde afdelingen ontwikkeld te worden waar een therapeutisch klimaat centraal staat.

Een dergelijke ontwikkeling is niet onhaalbaar. In België en Vlaanderen is reeds heel wat ervaring in het werken met 'moeilijke mensen', zowel binnen de gevangensmuren als daarbuiten. Denk aan de zorgequipes in de gevangenis of aan de specifieke behandel eenheden binnen bepaalde psychiatrische ziekenhuizen voor mensen met een persoonlijkheidsproblematiek al dan niet gecombineerd met een verslavingsproblematiek. Wat betreft infrastructuur kan nagedacht worden om de vrijgekomen plaatsen van de geïnterneerden die geplaatst worden in een forensisch psychiatrisch centrum een nieuwe 'bestemming' te geven. Daarnaast is het essentieel voor het welslagen van een behandelaanbod binnen de muren om reeds van bij aanvang intensief samen te werken met externe voorzieningen in de geestelijke gezondheidszorg, zowel ambulante als residentieel, zowel op vlak van expertisedelen als op vlak van uitstroom uit de gevangenis. Op dit vlak kan geleerd worden van de initiatieven in kader van de verbeterde zorg voor geïnterneerden.

Een gespecialiseerd psychiatrisch behandelaanbod is een recht én van gedetineerden met een psychiatrische problematiek én van de samenleving die hen straks weer moet ontvangen. Aangepaste behandeling dient een belangrijk deel uit te maken van de voorbereiding op de re-integratie van gedetineerden om de kans op nieuwe delicten zo beperkt mogelijk te houden.

Ruben van den Ameele*

* Ruben van den Ameele is teamleider Forensische Zorg Centrum voor Geestelijke Gezondheidszorg Eclips vzw en redactie lid FATIK.

¹ Fazel, S. & Seewald, K. (2012). Severe mental illness in 33 588 prisoners worldwide: systematic review and meta-regression analysis. *British Journal of Psychiatry*, 200, pp. 364-373.

Noors voor Noren

Een reisverslag uit een (niet zo) uitzonderlijk gevangenisland

Tom Vander Beken*

Meer dan twee eeuwen geleden trok John Howard (1726-1790) doorheen Groot-Brittannië en vele andere Europese landen om te kijken hoe mensen in gevangenissen en andere settings werden opgesloten. Zijn ervaringen leidden o.m. tot het befaamde *The state of the prisons in England and Wales. With preliminary observations, and an account of some foreign prisons and hospitals*¹ en inspireerden vele gevangenisvormers en wetenschappers over de hele wereld. De methode van Howard was eenvoudig: hij reisde aan een ijtempo rond en klopte aan de voordeur van de gevangenissen op zijn weg met het oog op een bezoek. Hij observeerde de situatie in de gevangenis, nam nota en vertrok naar een nieuwe gevangenis. En dit telkens opnieuw, vele jaren aan een stuk met een bijna manische verbeterheid. Tom Vander Beken inspireerde zich op John Howard voor zijn tocht door Europa.² Anders dan Howard wil hij daarbij niet zozeer te weten komen hoe het er in gevangenissen in verschillende delen van Europa aan toegaat, maar wil hij inzicht krijgen in de functies die gevangenissen in de verschillende strafrechtssystemen vandaag vervullen. Zijn reisverhalen rapporteren over zijn bezoeken en reflecteren over wat hij heeft gezien, gehoord en gelezen. De huidige bijdrage doet verslag van zijn reis naar Noorwegen.

Zonder Howard naar Noorwegen

In discussies over gevangenissen en strafbeleid heeft Scandinavië een bijzondere status. In deze regio zouden er immers zeer bijzondere en zelfs uitzonderlijke zaken te zien zijn. In eerste instantie zouden er weinig mensen in de gevangenis worden opgesloten. In tijden waar nagenoeg overal de strafdrang en de gevangenispopulaties toenemen, zou Scandinavië een baken van stabiliteit zijn. Bovendien zou ook de kwaliteit van de opsluiting er uitzonderlijk hoog zijn. Gedetineerden kennen er zeer goede detentieomstandigheden en worden opgesloten in moderne, vaak erg kleine gevangenissen die in vele gevallen een erg open karakter hebben.³ Een gevangenisstelsel zonder noemenswaardige privatisering ook.⁴ Kortom, een regio waar zowat alles anders is.

John Howard heeft op zijn trektochten Scandinavië ook aangedaan. Wellicht niet zozeer omdat hij daar bijzondere dingen verwachtte, maar eerder uit routine en omdat reizen en gevangenissen bezoeken nu eenmaal was wat hij in het leven deed.⁵ Howard passeerde eerst in Denemarken en bezocht in juli 1781 een aantal gevangenissen en hospitalen in Kopenhagen. Hij merkte op dat de doodstraf er weinig werd uitgevoerd maar dat wat daarvoor in de plaats was gekomen "*is dreaded more than death*".⁶ De levenslange opsluitingen in spin- en werkhuizen gecombineerd met lijfstraffen die hij daar zag, waren zo afschrikwekkend dat zij volgens Howard heel wat criminaliteit konden voorkomen.

* Tom Vander Beken is hoogleraar aan de vakgroep strafrecht en criminologie van de Universiteit Gent en directeur van het Institute for International Research on Criminal Policy (IRCP). De auteur wil uitdrukkelijk zijn Noorse "gidsen" Thomas Ugelvik en Gerhard Ploeg bedanken voor hun gastvrijheid, gezelschap en stimulerende discussies. Hoewel dit artikel zonder hen wellicht nooit (zo) zou zijn geschreven, is enkel de auteur verantwoordelijk voor de inhoud ervan.

1 J. Howard, *The state of the prisons in England and Wales with preliminary observations, and an account of some foreign prisons and hospitals*, London, Johnson, Dilly and Cadell, 1792.

2 Voor een eerder reisverhaal zie T. Vander Beken, "Eurosonggevangenissen. Een reisverhaal uit Azerbeidzjan", *Fatik*, 2013, nr. 139, 17-26.

3 J. Pratt, "Scandinavian exceptionalism in an era of penal excess. Part I: The nature and roots of Scandinavian exceptionalism", *British Journal of Criminology* 2008, 119-137; J. Pratt, "Scandinavian exceptionalism in an era of penal excess. Part II: Does Scandinavian exceptionalism have a future?", *British Journal of Criminology* 2008, 275-292; J. Pratt en A. Eriksson, "Mr. Larsson is walking out again! The origins and development of Scandinavian prison systems", *Australian & New Zealand Journal of Criminology* 2011, 7-23; J. Pratt en A. Eriksson, "In defence of Scandinavian exceptionalism" in T. Ugelvik en J. Dullum (eds.), *Penal exceptionalism? Nordic prison policy and practice*, Abingdon & New York, Routledge, 2012, 235-260; J. Pratt en A. Eriksson, *Contrasts in punishment. An explanation of Anglophone excess and Nordic exceptionalism*, Abingdon & New York, Routledge, 2013.

4 A. Liebling, "Prison privatisation in Europe and beyond: changing states and penal rationalities" in T. Daems, D. van Zyl Smit en S. Snacken (eds.), *European penology?*, Oxford & Portland, Hart Publishing, 2013, 217-245.

5 T. West, *The curious Mr. Howard. Legendary prison reformer*, Hook, Hampshire, Waterside Press, 2011.

6 J. Howard, *The state of the prisons in England and Wales with preliminary observations, and an account of some foreign prisons and hospitals*, London, Johnson, Dilly and Cadell, 1792, 76.

In Deense gevangenissen zag hij zaken die hij als "shocking to humanity"⁷ omschreef en vond er omstandigheden waarvan hij tijdens zijn bezoeken zelf ziek werd. De opsluitingsomstandigheden voor vrouwen bleken vaak opmerkelijk veel beter dan die voor mannen en mensen die in hospitalen verbleven, hadden het over het algemeen vrij goed. De verwachtingen over Zweden, waar hij aansluitend naartoe trok, waren hoger gespannen. Howard had gehoord dat daar een soort toezichtstelsel was geïnstalleerd en dacht dat de nette dorpen en huizen die hij onderweg zag, een voorafspiegeling zouden zijn van wat hij in Stockholm in de gevangenissen zou aantreffen. Maar dat viel aardig tegen: "In travelling through Sweden, I observed the houses to be much cleaner than those in Denmark; and this led me to hope I should find the same difference in prisons; especially as I was told they were visited every Saturday by an officer from the chancery. But I was disappointed, for I found them as dirty and offensive as those in Denmark".⁸

In de gevangenissen die hij bezocht, zag hij ook daar vooral slechte leefomstandigheden met veel mensen in te kleine ruimtes met zeer weinig licht en lucht. Hij hoorde dat de koning het folteren zou hebben afgeschaft, maar stelde vast dat dit in de dagelijkse praktijk nog niet echt was doorgedrongen. Ook van het inspectiesysteem dat hem was beschreven, raakte Howard niet onder de indruk. Hoewel er inderdaad royaal betaalde inspecteurs actief waren, vond hij hun impact op de kwaliteit en organisatie van de gevangenis minimaal: "Neither the condition of the wards, nor the appearance of the prisoners, did this inspector any credit".⁹ Voor Howard was Scandinavië allerm minst bijzonder. Bovendien was het klimaat er onaangenaam en het eten niet aan zijn dieet van groenten en zaden aangepast. Na Stockholm had Howard genoeg van deze regio en zette hij koers naar voor hem aangename oorden in Rusland.

Ik ben ervan overtuigd dat John Howard vandaag met meer enthousiasme naar Scandinavië zou zijn getrokken en na Stockholm verder zou zijn doorgereisd. Finland en zeker Noorwegen zouden op zijn agenda hebben gestaan. Vooral Noorwegen spreekt momenteel tot de verbeelding, al is het maar door de erg gemediatiseerde verhalen rond hypermoderne gevangenissen, de vele open regimes en eilanden met zonnebadende en zwemmende gevangenen.

Mijn besluit staat dan ook vast: voor mijn *State of the Prisons* moet ik naar Noorwegen.

Een land van gelijkheid en solidariteit

In de tijd van John Howard was Noorwegen sinds vele eeuwen een onderdeel van het Deense Koninkrijk. Net zoals andere Scandinavische landen was het een dunbevolkte en vaak niet erg vruchtbare regio. Mensen leefden in kleinere gemeenschappen zonder echte dominantie van bepaalde groepen. De feodale structuren zoals wij die hier kenden, waren in Noorwegen amper aanwezig. Het leven was georganiseerd in lokale structuren waarbij gelijkheid en gemeenschap (*likhet*) een prominente plaats innamen. De adelstand werd in Noorwegen al vroeg in de 19de eeuw afgeschaft. Solidariteit en sociale cohesie kenmerkten het land zonder grote verschillen tussen haar inwoners. Echte *outsiders* waren er niet. Zoals andere Scandinavische landen kende Noorwegen eerder emigratie dan een influx van buitenlanders.¹⁰ Groeiend nationalisme en Napoleontische Oorlogen (1807-1814) dreven het land in de richting van de onafhankelijkheid. Tot 1905 was Noorwegen via een personele Unie met Zweden verbonden. Sindsdien is het een parlementaire monarchie met veel aandacht voor gelijkheid, solidariteit en rechtvaardige verdeling. Toen het land in de vroege jaren '30 in grote economische crisis verkeerde, koos het voor een model waarin sociaal overleg, overheidsinvesteringen en de verdere uitbouw van een welvaartstaat centraal stonden. Dit dure sociale marktmodel werkte, maar kwam vanaf de jaren '70 toch onder druk. Zowel ideologisch als economisch werd bijgestuurd in de richting van wat elders in Europa dominant was.¹¹ Anders dan andere Scandinavische landen kon Noorwegen meer een eigen koers blijven varen. De grote aardoliereserves die in de Noordzee en later ook in de Noorse Zee en Barentszee worden gevonden, maakten het veel minder gevoelig voor de externe economische wetmatigheden zodat in de jaren '80 en '90 slechts minimaal werd bijgestuurd. Noorwegen wil en kan veel zelf. Het heeft herhaaldelijk beslist om niet toe te treden tot de Europese Unie. Het is wel lid van de Europese Vrijhandelsassociatie (EVA), de Europese Economische Ruimte (EER) en de Schengengroep.

7 J. Howard, *The state of the prisons in England and Wales with preliminary observations, and an account of some foreign prisons and hospitals*, London, Johnson, Dilly and Cadell, 1792, 78.

8 J. Howard, *The state of the prisons in England and Wales with preliminary observations, and an account of some foreign prisons and hospitals*, London, Johnson, Dilly and Cadell, 1792, 82.

9 J. Howard, *The state of the prisons in England and Wales with preliminary observations, and an account of some foreign prisons and hospitals*, London, Johnson, Dilly and Cadell, 1792, 85.

10 J. Pratt, "Scandinavian exceptionalism in an era of penal excess. Part I: The nature and roots of Scandinavian exceptionalism", *British Journal of Criminology* 2008, 125-126; S. Ugelvik en T. Ugelvik, "Immigration control in Ultima Thule: Detention and exclusion, Norwegian style", *European Journal of Criminology* 2013, 709-724.

11 T. Christensen, "Narratives of Norwegian Governance: elaborating the strong state tradition", *Public Administration* 2003, 163-190.

De in 1887 opgerichte sociaal-democratische *Arbeiderpartiet* is sinds 1927 de grootste fractie in het parlement. Zoals in andere Scandinavische landen verloopt de politieke besluitvorming in Noorwegen in ruime mate consensueel, rationeel en erg open.¹² Heel vaak wordt via minderheidsregeringen bestuurd.

De laatste jaren zijn evenwel veranderingen merkbaar. Het is niet langer het land van de grote gelijkheid. Ook in Noorwegen blijkt de afstand tussen de inkomenscategorieën en het individualisme toe te nemen.¹³ De Noren lijken een wat minder homogeen volk, met steeds meer *in-* en *outsiders*. Noorwegen is van een land van waaruit mensen vooral weggingen ondertussen een groot immigratieland geworden. Bijna een kwart van alle inwoners van Oslo is vandaag niet van Noorse origine.¹⁴ Dit zorgt voor spanningen en druk op de traditionele *likhet* waarden. Immigratie is een erg belangrijk politiek thema geworden. Vooral de rechts-liberale Vooruitgangspartij (*Fremskrittspartiet*) heeft zich op het thema van een strikt immigratiebeleid en rechtshandhaving geprofileerd en zit sinds de verkiezingen van 2013 in de regering. Zij houdt momenteel 7 ministerposten, waaronder deze van minister van Justitie, in een regering met de conservatieven.

Volgens velen heeft de achtergrond van gelijkheid en solidariteit tot een bijzonder en zelfs uitzonderlijk gevangenisstelsel geleid. Het is tijd om te gaan kijken of dit zo is. En zo zal blijven.

Net als in de film: gevangenseiland Bastøy

En zo beland ik op een aangename avond op het einde van maart in het stadje Horten op een honderdtal kilometer ten zuidwesten van Oslo. Horten ligt aan de grote Oslofjord en heeft een vrije drukke ferrylijn met de overkant van de fjord. Naast de steiger voor de grote overzetboot zie ik een veel kleiner schip aangemeerd liggen dat de naam "Vederøy" draagt. Op de kade staan kisten waarop in het groot *Fengsel* staat geschilderd, het Noorse woord voor gevangenis. Hier word ik morgenochtend om 7u25 verwacht om naar het gevangenseiland Bastøy te varen en daar de dag door te brengen. Ik zal de gevangenis morgen zonder mijn gidsen bezoeken. Nochtans heb ik voor mijn reis naar Noorwegen uitstekende en erg bereidwillige gidsen gevonden waarmee ik de rest van de week zal optrekken en nog vier gevangissen bezoeken. Vooral Thomas, een gedreven gevangenisonderzoeker verbonden aan de universiteit van Oslo, was onmiddellijk bereid mij mee te nemen naar plaatsen die mij een beeld zouden moeten geven van wat

Noorse gevangissen zijn en waarvoor ze dienen. Ook Gerhard zal mij de komende dagen op sleeptouw nemen. Hij is Nederlander en een goede vriend van Thomas. Gerhard is senior adviseur bij het *direktorat* van het Noorse gevangeniswezen en heeft voor ons een heel mooi programma uitgewerkt en ervoor gezorgd dat we in elke gevangenis welkom zijn. Hij zal ons bovendien een dag met zijn eigen auto rondrijden.

Maar voor mijn bezoek aan Bastøy ben ik dus alleen. Thomas had mij te kennen gegeven dat iedereen dit gevangenseiland bezoekt, vaak in combinatie met de aan de overkant van de fjord gelegen hypermoderne en buitengewoon goed uitgeruste gevangenis van Halden. Gevangenisbezoekers die Scandinavië aandoen, gaan naar Noorwegen. En in Noorwegen gaan ze steevast naar Bastøy en of naar Halden. Er is veel over deze gevangissen te lezen en via allerlei filmmateriaal kan je ze gemakkelijk virtueel bezoeken. Hoewel Thomas mij later zal vertellen dat hij een internationale groep criminologen onlangs nog naar Bastøy heeft meegenomen en er met hen in de toren heeft overnacht, stond deze gevangenis noch Halden op ons programma. Gerhard vond het belangrijk dat ik als bezoeker niet alleen de mediagenieke gevangissen zou zien. Als ik toch naar Bastøy wilde, dan vond Thomas dat mijn zaak en moest ik dit zelf maar regelen.

Dat heb ik gedaan en na enig aandringen bij de directeur van de gevangenis heb ik de toelating gekregen om het eiland te bezoeken. Net voordat ik de kade tijdens mijn avondwandeling bereik, vertrekt de Vederøy voor wellicht de laatste tocht van de dag naar het eiland. Ik merk dat er maar enkele passagiers aan boord zijn. Wellicht zijn dat gedetineerden die op het vasteland aan het werk geweest zijn en nu terugkeren naar hun verblijf in de gevangenis. Bastøy ligt niet zo ver in het water en wie wat zuidelijk Horten uitwandelt, kan heel duidelijk een kerk, enkele grotere gebouwen en kleine houten huisjes tussen de bossen op het eiland zien.

Op Bastøy verblijven ongeveer 115 gedetineerden die straffen uitzitten voor soms zeer zware misdrijven. Terwijl het eiland vroeger gebruikt werd om jongeren en later veroordeelden voor het rijden onder invloed op te vangen, is het sinds 1988 een echte zelfstandige gevangenis waar onder meer ook moordenaars hun straf uitzitten. De op en neer tuffende Vederøy is de enige verbinding met de buitenwereld. De kapitein van dit schip is een belangrijke man in de organisatie van de gevangenis. Het tempo van zijn boot loopt mee met de dagindeling van het eiland. Een gevangenispoort op het water. 's Nachts blijft de Vederøy op het eiland aangemeerd.

12 U.V. Bondeson, "Crime and criminals in Nordic countries," *Society* 2005, 62-70.

13 J. Pratt, "Scandinavian exceptionalism in an era of penal excess. Part II: Does Scandinavian exceptionalism have a future?," *British Journal of Criminology* 2008, 282.

14 S. Ugelvik en T. Ugelvik, "Immigration control in Ultima Thule: Detention and exclusion, Norwegian style," *European Journal of Criminology* 2013, 710.

De meeste personeelsleden zijn dan aan land en de gedetineerden nagenoeg alleen op het eiland. Tot de dag weer begint en de eerste ferry uitvaart om weer mensen van buiten aan te voeren, personeel terug te brengen en gedetineerden die op het vasteland mogen werken, af te zetten.

Het is voor buitenlandse bezoekers vaak moeilijk te geloven dat het mogelijk is een gevangenis op die manier te runnen. Vooral over de veiligheid hebben velen vragen. Hoewel ik weet dat er 's nachts in alle gevangenissen hoe dan ook zeer weinig personeel is (een goed bewaard geheim), vraag ook ik mij af hoe het is om gevangenen nagenoeg alleen op een eiland te laten. Blijkbaar spoken ook dergelijke gedachten door mijn hoofd wanneer ik vanuit mijn hotelkamer nog eens naar het eiland kijk en twee militaire boten traag naar en rond het eiland zie varen. Zouden er 's nachts dan toch bijzondere veiligheidsmaatregelen worden genomen?

De volgende morgen ligt de Vederøy al vroeg aan de kade in Horten en samen met mij komt een twintigtal mensen de kade opgestapt. Slechts enkele daarvan zijn in uniform. De anderen zijn wellicht ook personeel, misschien ook wel gedetineerden of bezoekers zoals ik. Ik word onmiddellijk opgemerkt en begroet door een vijftiger die zich als Finn Viggo voorstelt. Ik herken de naam uit het toelatingsbericht van de directeur en heb het gevoel dat ik ook het gezicht van dit personeelslid ken. Pas achteraf bij het herbekijken van enkele Bastøy-filmpjes op het internet zal ik mij realiseren waarom dit zo is. Als personeelsleden van de gevangenis in beeld worden gebracht of commentaar geven, is Finn Viggo bijna steevast van de partij. Dat hij gewend is met bezoekers op te trekken en verstand heeft van *public relations* zal ik vandaag meer dan eens merken. De ferry is amper vertrokken en ik krijg al verhalen over beroemde gasten die het eiland voor mij hebben bezocht. Finn Viggo laat mij weten dat ik vandaag onder meer in de voetstappen kan treden van regisseur Michael Moore en het gehele team van Manchester City. Wel fijn is dat mijn gids spontaan over de oorlogsboten rondom het eiland begint te praten. Er is een operatie aan de gang om in de fjord mijnen uit de Tweede Wereldoorlog op te sporen en onschadelijk te maken en nu is de omgeving van het eiland aan de beurt. Hij begint hard te lachen als ik hem zeg dat het wel lijkt of het eiland nu door militairen wordt bewaakt. Ik zeg hem niet dat ik dat gisteren ook even echt dacht en lach met hem mee.

Na een kwartiertje varen bereiken we de aanlegsteiger van het eiland. Voor sommigen staat een auto of een busje klaar dat hen over de zandweg in de richting van het centrum van het eiland zal voeren. Wij doen de wandeling te voet.

Het eerste wat we tegenkomen aan onze linkerkant is een houten huisje dat dienst doet als bezoekuimte. Gevangenen kunnen hier, en alleen hier, drie dagen per week voor enkele uren relatief ongestoord bezoekers van buiten ontvangen. Er zijn verschillende ruimtes die zijn uitgerust met zithoeken en keukenfaciliteiten. Het heeft veel weg van een bescheiden en niet erg onderhouden vakantiewoning. Aan de achterkant staan speeltuigen in het gras. Gedetineerden met bezoekers kunnen vandaar ook naar het strand aan de noordkant. Dit is het enige publieke stukje van het eiland waar ook mensen uit de omgeving met hun boot naartoe komen. Gedetineerden kunnen en mogen daar enkel met bezoekers vertoeven. Maar heel erg afgesloten oogt het allemaal niet. De afsluiting die de afscheiding met dit verboden terrein moet maken, is amper zichtbaar. Volgens mijn gids zijn er nog nooit problemen geweest op dit publieke strand, ook al verblijven op het eiland toch wel wat gevangenen die voor seksuele misdrijven veroordeeld zijn, ook ten aanzien van kinderen.

Na een frisse wandeling langs velden en bossen niet ver van het water komen we in het dorpje aan. Een wat groter gebouw bij de kerk is het administratief gebouw van waaruit het personeel opereert. Finn Viggo stapt naar binnen en neemt bij een collega aan het onthaal zijn sleutelbos waaraan amper twee kleine sleuteltjes hangen. Het onthaal ziet eruit als een klein postkantoor. Het is ook hier dat nieuwe gedetineerden zich moeten aanmelden bij hun aankomst op het eiland. Soms moeten ze wat wachten of wordt hen gevraagd om even buiten te gaan wandelen terwijl de paperassen in orde worden gemaakt. Voor wie uit een andere gevangenis met een strakker veiligheidsregime komt, is dat vaak een zeer bijzondere en indringende ervaring.¹⁵

We nemen plaats in de leren zetels van het salonnetje om een kop koffie te drinken. Nadien zal Finn Viggo mij registreren en zullen we naar buiten gaan om het eiland te bezoeken. Die registratie is er nooit gekomen. Ik heb geen identiteitsbewijs moeten voorleggen en mijn mobiele telefoon is de hele tijd in mijn zak blijven zitten.

Ik hoor dat Bastøy vooral veroordeelden opneemt die bijna aan het einde van hun straf zijn gekomen en vanuit andere, minder open, inrichtingen worden overgebracht. De bedoeling is dat ze er zoveel mogelijk leren leven zoals dat buiten de gevangenis het geval is. Ook moeten ze, zoals eigenlijk alle veroordeelden in Noorwegen, bereid zijn om te werken. De meesten doen dat op het eiland, sommigen op het vasteland. Voor sommigen is Bastøy de eerste bestemming voor hun strafuitvoering. Zij komen vanuit vrijheid naar de gevangenis, vaak lang na hun veroordeling.

15 V.L. Shamma, "The pains of freedom: Assessing the ambiguity of Scandinavian penal exceptionalism on Norway's Prison Island", *Punishment & Society* 2014, 112.

Finn Viggo had vandaag eigenlijk iemand met een dergelijk statuut verwacht. Maar hij zat vanmorgen niet op de boot. Het zal niet de laatste keer zijn dat ik op mijn reis hoor over het zelfaanbod van veroordeelden en over de wachtrij voor gedetineerden die hun straf moeten uitzitten. Een tiental jaren geleden stonden er bijna evenveel mensen op de wachtlijst als er in de gevangenissen waren opgesloten.¹⁶ In mei 2012 stonden 784 veroordeelden op de lijst.¹⁷ Noorwegen mag dan wel een land zijn waar in 2013 slechts 72 mensen per 100.000 inwoners zijn opgesloten (in België waren dat er op dat moment 108), de gevangenissen die er zijn zitten behoorlijk vol. Tussen 1992 en 2013 is de gevangenispopulatie van 2.477 tot 3.649 gedetineerden opgelopen, al lijkt de stijgende lijn zich de laatste jaren minder sterk door te zetten.¹⁸

Noorwegen heeft op dat vlak weinig exotisch of uitzonderlijk. De plannen om capaciteit in Zweden te huren of de voorstellen om oude legerbasissen tot gevangenissen om te vormen, klinken mij als Belg zelfs helemaal vertrouwd in de oren.¹⁹

Finn Viggo vertelt mij over de grote variëteit aan veroordeelden die op Bastøy verblijven. Hij heeft de populatie over de jaren heen wel zien veranderen en vermeldt het steeds groter wordend aantal buitenlandse veroordeelden. Ook dat aspect van het Noorse gevangeniswezen – in 2013 had 34% van de gedetineerden in Noorwegen een buitenlandse nationaliteit – zal de komende week nog vaak terugkomen.²⁰ Ik vraag hem of het grote aantal buitenlanders en het feit dat een aantal onder hen na de strafuitvoering wellicht het land zal worden uitgezet wel compatibel is met de ambities van deze eilandgevangenis. Bastøy profileert zich als een gemeenschap waar humaan-ecologische doelstellingen worden nagestreefd door veel aandacht te besteden aan de relaties tussen de mensen die er leven en aan de omgang met de natuur. De gevangenis wil voorbereiden op het leven buiten de gevangenis door omstandigheden te creëren die deze van de buitenwereld zoveel mogelijk benaderen. Er wordt fors geïnvesteerd in de terugkeer van de veroordeelden naar de samenleving door hen allerlei werk aan te bieden en aan te leren om zo

een geleidelijk en succesvol traject naar de vrijheid (in Noorwegen) mogelijk te maken. Ik verneem dat dergelijke trajecten ook voor buitenlanders mogelijk zijn, maar hoor ook dat de voorbereiding op de invrijheidstelling en de integratie moeilijker is als de betrokkene later toch het land zal worden uitgezet. Maar toch zijn er heel wat vreemdelingen op Bastøy en blijft het eiland, ook al omdat de uitbating door de bijzondere ligging eigenlijk best goedkoop is, goed bezet. Ik zal verder op de dag verschillende gedetineerden uit de Baltische landen spreken.

Ondertussen is ook een vrouwelijke collega van mijn gids bij ons in het salon komen zitten. Zij zegt mij dat het beroep van gevangenisbewaarder een mooi en erg respectabel beroep is in Noorwegen. De opleiding duurt twee jaar en wordt binnenkort wellicht uitgebreid zodat studiepunten kunnen worden verzameld voor een bachelordiploma. Ook zij beklemtoont dat op Bastøy veel vrijheid en mogelijkheden gegeven worden en dat de bewaarders vooral door luisteren en praten hun werk doen. Finn Viggo zegt mij dat er op het eiland geen cellen zijn. Bij noodsituaties moeten ze het met handboeien doen en als er echt problemen zijn, komt de politie met een boot ter plaatse. In het hoofdgebouw zou er wel een plaats zijn voor gedetineerden die “ziek” zijn, maar ik krijg de ruimte niet te zien. Bij het wandelen naar het centrum zag ik een klein gebouw voor de medische dienst en hoorde ik dat elke gedetineerde op het eiland verplicht kan worden urinestalen te geven voor drugtests. Mijn gesprekspartners zijn verwonderd dat ik dit bijzonder vind en zeg dat dit in vele andere landen niet zomaar zou kunnen. Ze bevestigen mij dat dit in elke Noorse gevangenis een evidentie is. Op Bastøy zijn er isolatiecellen die o.m. gebruikt worden om gedetineerden die geen urinestaal willen of kunnen geven, voor enkele uren op te sluiten. Die cellen worden de “zonnecellen” genoemd omdat ze blijkbaar heel veel zonlicht naar binnen laten. In de onthaalbrochure zouden deze ruimtes eufemistisch “individuele vrijetijdsruimtes” worden genoemd.²¹ Hoewel het bestaan van dergelijke ruimtes in een gevangeniscontext allerm minst verwonderlijk is, vind ik het jammer dat ik ze niet heb gezien.

16 P. Shishkin, In Norway, criminals wait a long time to serve time, <http://online.wsj.com/news/articles/SB105476716745428400> (consultatie 14 mei 2014).

17 Raad van Europa, Response of the Norwegian Government to the report of the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman and Degrading Treatment or Punishment (CPT) on its visits to Norway from 18 to 27 May 2011, *CPT/Inf (2012) 20, Strasbourg, 2012, 14*.

18 International Centre for Prison Studies, Norway, <http://www.prisonstudies.org/country/norway> (consultatie 14 Mei 2014).

19 C. Alter, Norway asks Sweden to rent vacant prisons. Sweden has closed some prisons as incarceration rate has fallen, <http://world.time.com/2013/12/10/norway-asks-sweden-to-rent-vacant-prisons/> (consultatie 14 mei 2014); R. Orange, “Norway gov mulls Arctic prisons for foreigners”, *The Local. Norway’s News in English*, 18 november 2013, <http://www.thelocal.no/20131118/norway-gov-mulls-arctic-prisons-for-foreigners> (consultatie 14 mei 2014).

20 International Centre for Prison Studies, Norway, <http://www.prisonstudies.org/country/norway> (consultatie 14 mei 2014).

21 V.L. Shammass, “The pains of freedom: Assessing the ambiguity of Scandinavian penal exceptionalism on Norway’s Prison Island”, *Punishment & Society* 2014, 117.

22 C. Minogue, “The engaged specific intellectual: resisting unethical prison tourism and the hubries of objectifying modality of the universal intellectual”, *Journal of prisoners on prisons* 2009, 129-141; J. Piché en K. Walby, “Carceral tours and the need for reflexivity: a response to Wilson, Spina and Candaan”, *The Howard Journal of Criminal Justice* 2012, 411-418.

Misschien had ik wat meer op voorhand moeten lezen en duidelijker moeten maken wat ik wilde zien. Gevangenisvoerders die hun oordeel enkel (kunnen) vormen op basis van wat ze te zien en te horen krijgen zijn kwetsbaar.²²

Mijn gids en ik gaan naar buiten om op het eiland rond te kijken. Eerst bezoeken we twee gebouwen waar nieuwe gedetineerden in worden opgevangen. In die gebouwen net naast het centrum is plaats voor ongeveer 15 personen. Zij verblijven vaak met meerderen op een kamer en hebben eigen zitruimtes en een keuken. Het is de eerste, maar zeker niet de laatste keuken die ik op mijn reis in Noorwegen zal zien. Het is een Scandinavische traditie om gedetineerden de mogelijkheid te geven om zelf te koken als ze dat willen.²³ Ook in Noorwegen zijn overal in de gevangenissen, ook in deze met een hoger veiligheidsregime dan dat van Bastøy, goed uitgeruste keukens voor de gedetineerden. Ik zie grote messen aan de muur hangen die de gedetineerden zonder enig probleem kunnen gebruiken. En meenemen als ze dat willen.

We gaan naar buiten en wandelen langs het kerkje naar de boerderij wat verderop. In heel moderne stallen worden koeien gehouden en verzorgd. De mensen die daar aan het werk zijn, zijn als landbouwers gekleed. Een daarvan stapt onmiddellijk op ons toe en schudt mij de hand. Ik krijg een gepassioneerde uitleg over de dieren en hun verzorging en de organisatie van de boerderij. Praten wij nu met een gedetineerde of een personeelslid?

We bezoeken ook de paardenstal waar een aantal mensen aan het werk zijn. Paarden zijn erg belangrijk op het eiland en worden zeer goed verzorgd. Zij dienen niet alleen om te rijden (het pad rond het eiland is ongeveer vijf kilometer) maar ook om op het land en in de bossen te werken.

Buiten hoor ik overal zaagmachines. In de bossen wordt hout gewonnen en in de omgeving van de boerderij wordt hout gezaagd. Het hout dient voor het gebruik op het eiland, maar wordt ook verkocht op het vasteland. Ik zie velden waarop binnenkort gewassen zullen worden geteeld door gedetineerden. En natuurlijk ook het voetbalveld met echt gras waarbij ik nog eens het verhaal krijg van de training en match van Manchester City. We bezoeken een prachtig uitgerust houtatelier waar twee gedetineerden aan het werk zijn en een wasserij. Op het eiland moet elke gedetineerde werken. Voltijds studeren kan ook, maar ik hoor dat momenteel niemand dit doet. Gedetineerden verdienen hier volgens mijn gids genoeg om sober te leven. Voor wie ook tabak moet kopen, kan het soms krap zijn. We passeren een huisje waarin de gedetineerden aan fitness en allerlei vormen van krachttraining kunnen doen.

Ik hoor dat men de gedetineerden daar eigenlijk zoveel mogelijk weg wil houden. De traditionele lichaamscultus in de gevangenissen wordt hier niet gestimuleerd.

Het is tijd om de gedetineerden thuis te bezoeken. In de buurt van het centrum staan langs de zandwegen overal houten huisjes die door de gedetineerden worden bewoond en waar zij tussen 23u en 7u aanwezig moeten zijn. Overdag werken ze en zijn ze vrij om te gaan en te staan waar ze willen. Vier keer per dag worden de gedetineerden geteld. Na het werk en de huishoudelijke taken, kunnen de gedetineerden doen wat ze willen. Er wordt behoorlijk wat gevestigd en in de zomer veel in de fjord gezwommen. Dat levert de beroemde plaatjes op van zonnebadende en zwemmende gedetineerden die overal op het internet zijn terug te vinden. Finn Viggo zegt dat het normaal is dat de gedetineerden dit allemaal kunnen en mogen, maar vindt dat het met de beeldvorming wat uit de hand is gelopen. Hij zegt mij dat er nu toch wel wat op wordt toegekeken dat bezoekers niet alleen dat aspect van het leven op Bastøy zouden vastleggen.

Per huisje leven een vijf à zes gedetineerden samen. Ik zie veel fietsen, het vervoermiddel van iedereen op het eiland. Mijn gids klopt op de deur van een van de huisjes en stapt meteen naar binnen. De televisie staat op en de houtkachel maakt het behaaglijk warm in de zitruimte. De bewoners hebben elk hun eigen kamer, een gemeenschappelijke ruimte en uiteraard een keuken waarin zij de gevangenskost met eigen maaltijden kunnen aanvullen. Uit een kamer stapt de enige aanwezige bewoner op ons toe. We schudden elkaar de hand en praten over het leven op Bastøy. Het gesprek verloopt wat stroef. Wellicht ligt dat vooral aan mij. Om de een of andere reden voel ik mij hier veel meer "indringer" of "voyeur" dan in de vele andere gevangenissen die ik eerder bezocht.

Als we terug buiten zijn vraagt Finn Viggo of ik echt ook de bossen en velden verder wil zien. Hij heeft het koud en zou, als dit goed is voor mij, liever terug naar het centrum gaan. Ik zou dan nog de winkel kunnen zien en we zouden samen nog iets kunnen eten.

De winkel is jammer genoeg gesloten en mijn gids heeft daarvan geen sleutel. Op het pleintje voor het centrum staan telefoonhokjes zoals ze vroeger overal in Noorwegen te vinden waren. Van daaruit kunnen gedetineerden op gezette tijden telefoneren. Het is amper 11u15 en zoals elders in Noorwegen lunchtijd. Als ik straks met de ferry terug aan land wil, moet ik nu eten. We eten een lichte buffetlunch in de eetzaal. Ik zie gedetineerden die het eten bereiden en aanvoeren en vooral personeel aan de lunch. Ook gedetineerden kunnen hier eten. Mijn gids vertelt mij over het belang om in gemeenschap te leven en echt te luisteren naar elkaar.

23 T. Ugelvik, "The hidden food: Mealtime resistance and identity work in a Norwegian prison," *Punishment & Society* 2011, 47-63.

Gedetineerden hebben volgens hem op een aantal punten ook echt inspraak en kunnen via een soort focusgroepsysteem mee beslissen over allerhande organisatorische punten van het leven op het eiland.

Ik ben klaar met mijn bezoek aan deze gevangenis. We gaan met het busje naar de boot zodat ik zeker op tijd ben en Finn Viggo niet helemaal terug moet lopen. Ik praat hem onderweg nog over de vlotheid waarmee mijn bezoek hier is aangepakt. Ach, dit is ondertussen echt wel routine geworden. Ook voor de gedetineerden is het omgaan met bezoekers trouwens een deel van hun leven. Hij vertelt mij dat de bereidheid om met bezoekers te spreken en hen te ontvangen een van de voorwaarden is om op Bastøy een straf te mogen uitzitten. Achteraf hoor ik dat dit niet klopt en dat dergelijke afspraken helemaal niet worden gemaakt. Hoewel ik dan nog niet alles op een rijtje heb gezet, vaar ik met gemengde gevoelens naar Horten terug. Natuurlijk heb ik bijzondere zaken gezien en gehoord en is Bastøy een speciale gevangenis waar gedetineerden in uitzonderlijke omstandigheden leven. Maar wat weet ik nu door dit bezoek echt over gevangenis en strafuitvoering in Noorwegen?

Oude goden in nieuwe tijden

Vandaag word ik verwacht op de universiteit van Oslo in een gebouw in het hart van de stad. Ik zal Thomas daar voor de eerste keer ontmoeten en enkele collega's van de vakgroep criminologie en rechtssociologie over mijn project spreken. Hoewel Thomas en ik vaak via mail met elkaar van gedachten hebben gewisseld, is het wat zoeken vooraleer we echt aan de praat geraken. Ik vertel hem over mijn bezoek aan Bastøy en het gevoel dat ik daaraan heb overgehouden. Als ik voorzichtig een aantal kritische bedenkingen ventileer over wat ik heb gezien en gehoord, hapt hij niet toe. Hij blijft wat op de vlakte en geeft mij wat bijkomende duiding. Ik voel onmiddellijk dat in Noorwegen ook aan de universiteit anders over gevangenis wordt gepraat dan ik gewoon ben. Gevangenis zijn hier gewone sociale instituties die deel uitmaken van een samenleving die best trots is op hoe zij een en ander organiseert. Het is dan ook voor een academicus niet ongebruikelijk om met een zekere fierheid over het eigen gevangenisstelsel te reflecteren. Dit wordt nog scherper wanneer de hoogbejaarde Thomas Mathiesen mij in het vakgroeplokaal komt begroeten net voor ik mijn uiteenzetting ga beginnen. Samen met Nils Christie, die ondertussen ook al flink in de tachtig is

en hier ook nog een bureau heeft, is hij een van de iconen van de Noorse criminologie. Voor en tijdens mijn reis heb ik een aantal van hun werken herlezen en toevallig zit *The Politics of Abolition* in mijn rugzak.²⁴ Ik ben oprecht blij om deze man te kunnen ontmoeten en even met hem te kunnen praten. Ik voel de anderen in de ruimte afstand nemen tijdens onze conversatie. Het lijkt wel of iedereen wacht tot het voorbij is en mijn gesprekspartner weer vertrekt. De huidige generatie criminologen lijkt anders naar hun wereldberoemde voorgangers te kijken dan ik. De volgende dagen zal mij steeds duidelijker worden waarom dat zo is. Christie en Mathiesen hebben hun hele carrière, en nu nog, gevochten tegen het gevangenisstelsel en er zelfs de afschaffing van bepleit.²⁵ Criminologen van nu zeggen dat daardoor veel tijd en mogelijkheden voor het gevangenisonderzoek in Noorwegen verloren zijn gegaan. Door zo kritisch tegen gevangenis te zijn, zou er wel veel over gevangenis zijn nagedacht, maar amper onderzoek naar en in gevangenis zijn gedaan. Dat verwijt zal ik de komende dagen nog horen, alsook allerlei verhalen over hoe de oude goden stilaan veel van hun aanzien verliezen. Maar af en toe laten ze nog eens hun tanden zien. In een boek dat Thomas heeft samengesteld²⁶ in aansluiting bij de publicaties van John Pratt²⁷ over het uitzonderlijke Scandinavische gevangenisstelsel, is het stuk van Mathiesen het meest kritische van allemaal. Volgens hem begrijpt Pratt weinig van de Scandinavische situatie en zijn de gedane vaststellingen en conclusies meer *wishful thinking* dan realiteit.²⁸

De collega's aan de vakgroep lijken mijn uiteenzetting interessant te vinden en luisteren naar mijn verhalen over de gevangenisbezoeken die ik al heb gedaan. Als ik mijn vaststelling rond de urinecontroles op Bastøy aan een aantal bedenkingen over gevangenenrechten koppel, krijg ik erg gemengde reacties. Thomas vindt dat het gehele Noorse systeem doordrongen is van aandacht voor rechten van gedetineerden. Anderen stellen dat er in Noorwegen misschien wel te gemakkelijk wordt verondersteld dat basis- en mensenrechten in het land worden nageleefd en afgedwongen kunnen worden, zodat er eigenlijk weinig echt wordt naar gekeken. Iemand wijst erop dat mensenrechten in Noorwegen nog steeds een aangelegenheid zijn van het ministerie van buitenlandse zaken. Mensenrechten lijken daarom misschien eerder een discours van en voor het buitenland. Want in Noorwegen zijn daar toch helemaal geen problemen mee?

24 T. Mathiesen, *The politics of abolition*, 4, Oslo, Universitetsforlaget Blindern, 1974.

25 K. Papendorf, "The unfinished: Reflections on the Norwegian prison movement", *Acta Sociologica* 2006, 127-137.

26 T. Ugelvik en J. Dullum (eds.), *Penal exceptionalism? Nordic prison policy and practice*, Abingdon & New York, Routledge, 2012.

27 J. Pratt, "Scandinavian exceptionalism in an era of penal excess. Part I: The nature and roots of Scandinavian exceptionalism", *British Journal of Criminology* 2008, 119-137; J. Pratt, "Scandinavian exceptionalism in an era of penal excess. Part II: Does Scandinavian exceptionalism have a future?", *British Journal of Criminology* 2008, 275-292.

28 T. Mathiesen, "Scandinavian exceptionalism in penal matters. Reality or wishful thinking?", in T. Ugelvik en J. Dullum (eds.), *Penal exceptionalism? Nordic prison policy and practice*, Abingdon & New York, Routledge, 2012, 235-260.

Het gesprek wordt met een aantal collega's in het café verdergezet. We hebben het over het tekort aan gevangenis capaciteit in Noorwegen en de plannen om daar iets aan te doen. Het ombouwen van oude militaire kazernes tot gevangenissen doen mijn gesprekspartners af als een kwakkel of een ideetje van een van de rechtse politieke partijen. Al is de huidige minister van Justitie natuurlijk wel iemand van een dergelijke partij. Het huren van capaciteit in Zweden lijkt iedereen wel een goede optie. Qua visie en omkadering is er amper een verschil tussen Noorwegen en Zweden. Waarom dan geen gevangenissen delen? En door een verstandig gebruik van de olierijkdom, is geld hier niet echt een probleem.

De gesprekken gaan ook over het groot aantal buitenlanders in de Noorse cellen en het stringente beleid van uitwijzing dat wordt gehanteerd. Ik hoor dat dit uitwijzingsbeleid zeer concreet is en dat vanuit het centrum voor illegalen in Trandum dicht bij de luchthaven heel wat veroordeelden daadwerkelijk worden uitgezet. Kort voor mijn vertrek naar Noorwegen heb ik gelezen dat in 2013 5.198 buitenlanders het land werden uitgezet, waarvan bijna de helft als gevolg van een strafrechtelijke veroordeling. Een absoluut record en een stuk meer dan in 2012 (3.958) en 2011 (3.142). Ook de budgetten per uitwijzing (nu zo een 20.000 euro) zijn verder opgetrokken.²⁹ Er wordt mij uitgelegd hoe goed dit alles is georganiseerd en welke fondsen daarvoor worden vrijgemaakt. Anders dan in de gevangenissen waar heel veel departementen (onderwijs, volksgezondheid, ...) van buiten actief zijn, wordt dit centrum volledig door de politie gerund en gefinancierd. Thomas bestudeert dit centrum en zegt dat de kwaliteit van de opsluiting in dit centrum ondertussen nagenoeg vergelijkbaar is met die van de gevangenissen.³⁰ Ook de gezondheidszorg is er erg goed, zelfs voor wie dreigt het land te worden uitgezet. Ik hoor verhalen over buitenlanders die net voor hun vertrek nog een heel nieuw gebit krijgen of op het vliegtuig worden gezet met dure medicatie voor de komende drie maanden.

Op zoek naar echte gevangenissen: Kroksrud en Ullersmo

De volgende ochtend hebben Thomas en ik een afspraak op het *direktorat* van het gevangeniswezen in Lillestrøm niet ver van luchthaven Gardemoen. Daar zullen we Gerhard oppikken voor twee gevangenisbezoeken. Maar eerst is het de bedoeling dat ik op het *direktorat* zelf nog een uiteenzetting geef over mijn project.

Een groepje belangstellenden luistert naar mijn verhaal. Als ik hen vraag waarvoor gevangenissen in Noorwegen dienen, krijg ik als antwoord dat zij drie doelstellingen hebben: het beschermen van de maatschappij tegen gevaarlijke mensen, het trachten vermijden van recidivisme en het de veroordeelden mogelijk maken om verantwoordelijkheid op te nemen om hun terugkeer naar de maatschappij voor te bereiden. De idee daarbij is dat de derde doelstelling (terugkeer bevorderen) de tweede (recidive vermijden) zal bevorderen. Bij dit alles staat het normaliteitsbeginsel centraal. Terwijl normalisering wordt gezien als een proces tot "normaal" leven wanneer men de gevangenis verlaat, is normaliteit eerder een toestand die wordt nagestreefd. Dit gebeurt door een straf nooit uit te voeren onder strengere omstandigheden dan noodzakelijk is voor de veiligheid in de samenleving, door het leven "buiten" tijdens de detentie zoveel als mogelijk te benaderen en te benadrukken dat een veroordeelde slechts zijn bewegingsvrijheid is ontnomen voor een bepaalde periode als gevolg van een rechterlijke beslissing en dat alle andere burgerrechten onverkort gelden. Ik beloof hen dit te onthouden bij wat ik de komende dagen zal zien.

Onze eerste bestemming is de gevangenis van Kroksrud. Deze afdeling van de grotere Ullersmo-gevangenis is een gevangenis met een lager beveiligingsniveau waarin een twintigtal personeelsleden ongeveer 60 gedetineerden huisvesten. Thomas noch Gerhard heeft deze gevangenis ooit bezocht. Ze zijn even benieuwd als ik. Kroksrud is een van de open gevangenissen in Noorwegen waar gedetineerden het laatste stukje van hun straf kunnen uitzitten. Het Noorse beleid is erop gericht om gevangenen naar het einde van de detentie in minder beveiligde en zelfs volledig open settings onder te brengen zodat geleidelijk meer klemtoon op de terugkeer naar de maatschappij kan worden gelegd. Kroksrud ziet er niet echt als een gevangenis uit. Het domein ligt aan de rand van een bos en is omheind met een hekwerk van ongeveer 3 meter hoogte. Aan de voorkant sluit enkel een slagboom over de weg de toegang tot de site af. Rechts staan lage huizenblokken en links een wat groter ogend fabrieksachtig gebouw. We gaan het gebouw zonder fouillering of controle van identiteit binnen en ontmoeten in de gang onmiddellijk de directeur van de gevangenis. De gevangenisdirecteur heeft een grote rosse krulsnor en straalt een opvallende rust uit. Het lijkt wel alsof hij ons bij hem thuis ontvangt en ons op zijn sloffen rondleidt. Hij draagt echter blinkende schoenen en gaat ons voor door het gebouw dat wat op een (Scandinavische)

29 N. Berglund, "Record number of foreigners deported", NewsinEnglish.no, 27 januari 2014, <http://www.newsinenglish.no/2014/01/27/record-number-of-foreigners-deported/> (consultatie 14 mei 2014).

30 S. Ugelvik en T. Ugelvik, "Immigration control in Ultima Thule: Detention and exclusion, Norwegian style", European Journal of Criminology 2013, 709-724.

jeugdherberg lijkt. In het hoofdgebouw huist een kleine administratie, een mooie keuken en eetruimte die kan worden omgevormd tot kapel. In de keuken staat een grote ijskast met voor iedereen een lade met een eigen slot. Ook hier kunnen gedetineerden zelf kokerellen. Er is geen gevangeniswinkeltje. De inkopen gebeuren gewoon in de stad. Gedetineerden gaan er met twee van de bewaarders gewoon met de auto shoppen. Verder zien we een wasserij en een gymzaaltje in de kelder. Thomas toont mij hoe de gewichten van de halters kunnen worden verwisseld en helemaal losgemaakt. Hij zegt mij dat dit erg ongewoon is in gevangenissen. Een dergelijk gewicht kan immers als een gevaarlijk projectiel worden gebruikt. Maar hier is dat duidelijk geen bezorgdheid.

In een ander gelijkvloers huizenblok bevinden zich de cellen van de gedetineerden. We zien eerder kleine kamers zonder toilet. Die zijn op de gang. De deuren van de kamers worden dan ook nooit van buitenaf gesloten. De gedetineerden kunnen hun kamer wel voor elkaar afsluiten. Verder lopen zij in en uit zoals ze willen. Enkel 's nachts mogen zij niet bij elkaar op de kamer komen. We zien niemand in het gebouw. Iedereen is aan het werk op het terrein of buiten de site.

Ontsnappen uit deze gevangenis is erg gemakkelijk. Het kan zelfs gewoon langs de slagboom aan de voorkant. Volgens de directeur zijn er erg weinig ontsnappingen. De gevangenen hebben teveel te verliezen en riskeren terug naar een gevangenis met een hoger beveiligingsniveau te worden gestuurd indien ze worden gevat. In deze gevangenis verblijven vooral Noren en zeker geen vreemdelingen die na het uitzitten van hun straf zullen worden uitgezet. Het risico dat die wel zouden vluchten is te groot.

Aan de overkant van de verblijfsruimten bezoeken we een hondenkennel. Hier geven gedetineerden honden hun eerste opleiding voordat ze bij het leger verder worden getraind voor specifieke taken. Volgens de directeur doen de gedetineerden dit zeer graag en met zeer veel inzet. Als de honden niet het niveau halen dat van hen wordt verwacht, mogen ze soms bij de gedetineerde blijven die hen heeft begeleid. Niemand van de hondentrainers is vandaag op het terrein. Ze zijn allemaal met de honden op locatie.

In het bedrijfsgebouw huist een grote werkplaats waar door gedetineerden allerlei materiaal uit hout wordt gemaakt (tot hele keukens toe) dat in de stad in een winkel wordt verkocht. Er is ook een mechanische werkplaats en een ruimte waar stiller werk kan gebeuren voor gedetineerden die minder handig zijn

of het wat rustiger aan moeten doen. De werkruimtes zijn prachtig uitgerust. Boven de werkplaats worden ook opleidingen en programma's aangeboden. Vooral het zogenaamde "vaderprogramma" waar gedetineerden leren om (weer) vader te zijn, blijkt heel erg geapprecieerd te worden. Een groot deel van de activiteiten verloopt buiten de gevangenis. Er wordt getraind voor een fietswedstrijd buiten, naar het zwembad gegaan en veel buiten gewerkt. De directeur zegt ons dat de relatieve vrijheid voor vele gedetineerden erg lastig is. Ze mogen en kunnen veel, maar zitten wel nog steeds in de gevangenis en in een gevangenisregime. Weerstaan aan de verleidingen van buiten en met verantwoordelijkheid omgaan met de vrijheid die ze krijgen, is niet iedereen gegeven.³¹

In gevangenissen als deze zijn de traditionele *pains of imprisonment* waarbij gevangenen vooral vrijheid, goederen en diensten, heteroseksuele relaties, autonomie en veiligheid ontberen³², minder voelbaar. Maar meer open gevangenissen kennen andere, nieuwe *pains* als verwarring, angst, ambiguïteit, relatieve deprivatie en individuele verantwoordelijkheid.³³ Maar ik vind het hoe dan ook een erg rustige plek. De directeur zegt ons bij het afscheid dat die rust belangrijk is en heel veel mogelijk maakt. Ik geloof hem.

Dicht in de buurt van Kroksrud ligt de hoofdgevangenis Ullersmo. De aanblik daarvan is helemaal anders. Of eerder, met de hoge muren, omheiningen en grote hoeveelheden beton ziet dit er helemaal als een gevangenis uit. Ullersmo is gebouwd in de jaren 1970 en is een gevangenis van het hoogste veiligheidsniveau. Met een personeelsbezetting van 220 mensen worden momenteel 190 mannen opgevangen die in voorhechtenis zitten of een lange straf ondergaan. Ullersmo is een van de grotere gevangenissen van Noorwegen. De gemiddelde lengte van de veroordeling van de opgesloten bedraagt er meer dan zes jaar. Twee derde van de gedetineerden in Ullersmo zijn buitenlanders. Een zeer groot deel van de opgesloten zit voor druggerelateerde feiten. De handel in drugs is in Noorwegen een zeer zwaar vergrijp dat in de meest ernstige gevallen bestraft wordt als een levensdelict. Het aantal opgesloten onder het statuut van voorlopige hechtenis neemt steeds toe. Ook dat is, naast de wachtrij voor de strafuitvoering, een situatie die mij niet vreemd overkomt.

Aan de ingang van de gevangenis wordt onze identiteit bekeken en krijgen we een echte controle met scanner.

31 C. Basberg Neumann, "Imprisoning the soul" in T. Ugelvik en J. Dullum (eds.), *Penal exceptionalism? Nordic prison policy and practice*, Abingdon & New York, Routledge, 2012, 139-155.

32 G. Sykes, *The society of captives: a study of a maximum security prison*, Princeton, Princeton University Press, 1958.

33 V.L. Shammass, "The pains of freedom: Assessing the ambiguity of Scandinavian penal exceptionalism on Norway's Prison Island", *Punishment & Society* 2014, 104-123.

Ik moet voor de eerste keer mijn riem en horloge uitdoen.

Voordat we aan het bezoek beginnen worden we door een directielid ontvangen voor een uiteenzetting en een lunch in het administratief gebouw. Ik krijg informatie over de opgesloten en de structuur van de gevangenis. We hebben het over de speciale afdeling waar mensen worden opgesloten omdat ze een gevaar voor anderen betekenen of omdat de rechter hen tijdens hun voorarrest een contactverbod heeft opgelegd. Ik hoor dat dit contactverbod vrij veel voorkomt. Ik hoor ook dat de gevangenis wel worstelt met de vele mensen in voorlopige hechtenis. Ook zij zijn hier vaak lang, maar kunnen niet altijd gemakkelijk in allerlei trajecten rond resocialisering worden betrokken. Ik leer ook dat de politie de zeggenschap over deze categorie opgesloten behoudt, wat een en ander nog meer compliceert.

Tijdens de discussie valt mij op hoe groot de beslissingsruimte van de penitentiaire overheden is in hun omgang met gedetineerden. De gevangenisadministratie en haar medewerkers kunnen heel veel doen, maar moeten weinig. Ik herken veel van het systeem van gunsten dat wij in België tot voor kort hebben gehad waarbij gedetineerden wel zaken kunnen vragen, maar geen garanties hebben of ze dit ook daadwerkelijk zullen krijgen. De regeling van de tuchtprocedure voor gevangenen illustreert dit. Er wordt mij gezegd dat de tuchtsancties opgelegd worden door een gevangenisraad en dat daarbij gezocht wordt naar de meest aangewezen sanctie. Als ik daarbij vraag of de gedetineerde of eventueel zijn raadsman gehoord worden op deze vergadering, valt de uitleg stil. Waarom zou dat nodig zijn? De raad is immers erg multidisciplinair samengesteld – met o.m. een aalmoezenier met een belangrijke stem – waardoor alle nodige informatie en visies op tafel kunnen komen. Dat hierbij de gedetineerden zelf tegenspraak wordt ontzegd, lijkt niet echt een kwestie van belang. Of toch niet helemaal. Ik zie dat Thomas zich onze discussie in de vakgroep herinnert en weet wat ik daarover denk. We zullen het er later in de auto nog over hebben. Gerhard zal mij bevestigen dat in Noorwegen buitengewoon veel vertrouwen en ruimte wordt gegeven aan de mensen die voor de strafuitvoering verantwoordelijk zijn. Ook van rechters in de strafuitvoering is in Noorwegen geen sprake. Als goed opgeleide en geïnformeerde mensen beslissingen nemen lijkt er voor de Noren weinig aan de hand.

Uiteraard hebben we het ook over de vele buitenlanders in Ullersmo. En dat wringt ook hier. Omdat vele zwaargestrafte buitenlanders na hun

straf worden uitgezet, zitten zij hier vaak hun straf tot de laatste dag uit. Vormen van vervroegde invrijheidstelling zijn voor hen niet mogelijk. Het is ook vooral deze groep die de langste periode van voorhechtenis uitzit. Het indringende artikel van Thomas over mensen in die situatie had ik tijdens de voorbereiding van mijn reis al gelezen.³⁴

Aan buitenlanders worden gelijkaardige, maar niet noodzakelijk dezelfde faciliteiten aangeboden. Noren hebben bijvoorbeeld het recht om, ook in de gevangenis, hogere studies te doen. Buitenlanders hebben dat niet en kunnen alleen basisopleidingen volgen. De medische zorgen zijn voor iedereen goed in de gevangenis en vergelijkbaar met wat buiten de gevangenis wordt aangeboden. Zelfs de tandarts, een zorg die buiten alleen tegen een fikse vergoeding wordt aangeboden, is er op redelijk niveau en volledig gratis. Het eten en de godsdienstbeleving zijn evenwel helemaal Noors. Gedetineerden krijgen in de eerste plaats Noorse traditionele kost te eten en zoals dat daar gebruikelijk is, veel melk te drinken. Voor buitenlanders is dat vaak een erg bijzonder dieet.³⁵ Ook de godsdienstbeleving in de gevangenis is op Noorse leest geschoeid. De protestantse priesters zijn overal aanwezig. Een imam is er in Ullersmo niet. Imams vallen niet onder het ministerie van kerkelijke zaken en worden daardoor niet structureel ingezet in de gevangenis. Veel kapellen in Noorse gevangenis zijn wel ingericht als ruimte voor gevarieerde geloofsbeleving of stilte.

Het is tijd voor een bezoek aan de gevangenis zelf. Een van de typische kenmerken van Ullersmo zijn de ondergrondse gangen die de verschillende gebouwen met elkaar verbinden. De grote binnenplaats, waarin zelfs een (momenteel leeg) openluchtzwembad ligt, wordt voor de gedetineerden enkel voor buitenactiviteiten gebruikt. De circulatie binnen de gevangenis gebeurt voornamelijk onder de grond in lange met muurschilderingen bewerkte gangen. Overal hangen camera's.

Eerst bezoeken we de afdeling voor gedetineerden met drugproblemen. Deze recent opgerichte afdeling is er niet alleen voor gevangenen uit Ullersmo maar uit de hele regio. Ik schrik als ik hoor dat er maar maximaal tien plaatsen zijn voorzien. In hetzelfde gebouw zit ook een afdeling waarin oudere gevangenen die wat meer rust willen, worden gehuisvest. We bezoeken ook de keuken op deze vleugel. Opnieuw mooie keukens met alles erop en eraan. Ook de grote keukens zijn prominent aanwezig, al blijken ze nu met een lange staaldraad in de muur verankerd.

Op de afdeling waar gedetineerden kunnen worden afgezonderd zie ik typische Spartaanse

34 T. Ugelvik, "The dark side of a culture of equality. Reimagining communities in a Norwegian remand prison" in T. Ugelvik en J. Dullum (eds.), *Penal exceptionalism? Nordic prison policy and practice*, Abingdon & New York, Routledge, 2012, 121-138.

35 T. Ugelvik, "The hidden food: Mealtime resistance and identity work in a Norwegian prison", *Punishment & Society* 2011, 60.

veiligheidscellen, een cel met een toilet met plastic zak waarin mensen worden geplaatst die verdacht worden van het inslikken van drugs en zelfs een cel met een bed waarop iemand kan worden vastgebonden. Volgens het personeelslid dat ons rondleidt is dat bed de laatste tien jaar slechts tweemaal gebruikt. Ook de bewaarders op deze dienst praten honderduit en vertellen trots hoe ze met de gedetineerden in deze moeilijke situaties omgaan. Voor wie gewoon is gevangenen te bezoeken, verschilt deze opsluitingsplaats verder in niets van wat men elders ziet. Ook de wandeling in kleine volledig betraliede kooien is erg herkenbaar.

In de blokken waar de gewone gedetineerden verblijven is niet veel volk. Bijna iedereen is aan het werk. Dat moet eigenlijk ook in Noorwegen. We zien typische kleine cellen met een ruimte voor douche en wc. Allerm minst luxueus. Alles zou wel een likje verf kunnen gebruiken.

De werkplaatsen maken indruk. Dit verschilt in niets van een moderne fabriek of werkplaats in de buitenwereld. In grote ruimtes staan grote nieuwe machines en zijn gedetineerden bezig allerlei houten voorwerpen te maken. In de mechanische werkplaats wordt gefreesd. Gedetineerden krijgen hier ook een echte beroepsopleiding zodat ze met een attest de gevangenis kunnen verlaten. Werken in de Noorse gevangenis is niet zomaar een tijdverdrijf of iets om de gedetineerden wat te laten verdienen. Het is een centraal element van het hele beleid dat heel veel aandacht en middelen krijgt.

Tijdens de terugrit naar Oslo horen Thomas en Gerhard mij uit over mijn bevindingen van de dag. Ik zeg hen dat ik onder de indruk ben van de enorme inspanningen die geleverd worden om gedetineerden op een zinvolle manier aan het werk te zetten en te begeleiden en voor te bereiden op hun terugkeer naar de samenleving. Wat ik heb gezien, bevestigt het positieve en misschien zelfs uitzonderlijke dat ik daar over had gelezen. Ik heb ook veel fierheid gezien en geloof in eigen kunnen en in de maakbaarheid van de gedetineerde. Weinig ruimte voor conflicten en tegenspraak ook. Maar ik heb ook veel minder uitzonderlijke zaken gezien. Gevangenen in Noorwegen zien er best ook wel heel gewoon uit en kampen met dezelfde of gelijkaardige problemen als gevangenen dat in veel andere landen doen. Ik stel vast dat er voor de vele buitenlandse gevangenen eigenlijk weinig visie of beleid is. De Noorse gevangenis zijn vooral op de Noren gericht en weten niet hoe om te gaan met de steeds groter wordende groep buitenlanders. Ook de vele en lange

voorhechtenissen die vaak voor een groot stuk in eenzame opsluiting moeten worden uitgezeten, passen niet echt in het beeld dat doorgaans van Noorwegen wordt opgehangen. Hoewel Noorwegen op dat punt al lang stevige kritiek van het foltercomité krijgt³⁶, zie ik weinig perspectief naar verandering. Maar het is te vroeg voor besluiten. Morgen staan er nog twee gevangenen op de agenda.

Small is beautiful? Eidsberg en Trøgstad

Vandaag vertrek ik met de boot vanuit Oslo naar Nesoddtangen. Daar zal Gerhard ons met de auto opwachten om samen naar onze bestemmingen in het zuidoosten van Oslo te rijden. We rijden in de richting van de Zweedse grens en passeren ook verkeersborden die de weg naar Halden aanduiden. Zoals eerder al gezegd, zal ik de hypermoderne en veelbezochte gevangenis van Halden tijdens deze reis niet bezoeken. Onze bestemming is de gevangenis van Eidsberg, één van de kleinste gevangenen van het land. Ook voor Thomas is dit zijn eerste bezoek aan Eidsberg.

De gevangenis van Eidsberg is een afdeling van het nabijgelegen Trøgstad en herbergt slechts 17 gedetineerden. Heel bijzonder is dat het een gevangenis met een hoog veiligheidsregime is en dus qua doelstellingen eerder vergelijkbaar met wat ik in Ullersmo heb gezien dan met het open Kroksrud.

Eidsberg ziet eruit als een wat groot uitgevallen houten huis met een aantal bijgebouwen. Het onderscheidt zich enkel van de andere gebouwen in de buurt door de hoge omheining met prikkeldraad. We gaan de site binnen door een poortje in de omheining en worden ontvangen door de directeur van beide afdelingen van de gevangenis en enkele personeelsleden. Er is geen controle van onze identiteit of foullering. Het gebouw is in 1862 gebouwd en bestaat zowel binnen als buiten vooral uit hout. We krijgen een kop koffie en koekjes in een ruimte die ik het best kan vergelijken met een typisch Zwitsers chalet, gordijnen en tafelkleed inbegrepen. In Eidsberg zitten nagenoeg alleen gevangenen in voorarrest. De overgrote meerderheid zit hier voor drugsmokkel en is opgepakt aan de nabijgelegen Zweedse grens. Het tweetal mensen dat hier een straf uitzit, is hier geplaatst omwille van de rust. Het gaat om mensen die niet aarden in grotere gevangenis of nood hebben aan een omgeving met meer rust en structuur. Van de 17 opgesloten hebben slechts vijf de Noorse nationaliteit. Verder zijn er vandaag nog vijf Polen, twee Roemenen, een Litouwer, een Brit, een Nederlander, een Nigeriaan

36 T. Mathiesen, "Scandinavian exceptionalism in penal matters. Reality or wishful thinking?", in T. Ugelvik en J. Dullum (eds.), *Penal exceptionalism? Nordic prison policy and practice*, Abingdon & New York, Routledge, 2012, 20-21; Raad van Europa, *Report to the Norwegian Government on the visit to Norway carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman and Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 18 to 27 May 2011*, CPT/inf (2011)33, 21 December 2011.

en iemand uit de Westelijke Sahara. Volgens de personeelsleden is dit een gevangenis waar heel veel direct contact is met de gevangenen. Wel is er relatief weinig te doen voor de gedetineerden en is er maar een kleine groep mensen met wie ze kunnen omgaan. De gevangenis van Eidsberg is ook erg duur in vergelijking met andere gevangnissen. Alle faciliteiten van een gevangenis moeten er zijn en er is relatief veel personeel nodig. Iedereen verwacht dan ook dat de instelling op termijn zal verdwijnen of worden uitgebreid tot een gevangenis met een capaciteit van zowat honderd gevangenen.

We wandelen naar de achterkant van het huis waar de werkplaats is. We zien gedetineerden aan houtbewerking doen. Ze maken een groot houten tuinhuis dat door mensen in de buurt online en op maat is besteld. In de kleine mechanische werkplaats daarnaast herstelt een gedetineerde een oude tractor.

We gaan naar boven en worden door een viertal gedetineerden in een kleine keuken opgewacht. Deze gedetineerden stellen samen met een kok het menu op en koken voor de gevangenis en het personeel. Het geheel is opgevat als een soort horecazaak, waarbij de gedetineerden ook een boekhouding bijhouden. Het personeel kan ook gerechten bij de keuken bestellen en aankopen. De gedetineerden hebben lekkere kwaraktaart voor ons gemaakt en maken een praatje. Een iemand verblijft graag in Eidsberg omwille van de rust en het feit dat hij in de keuken kan werken en veel kan leren. Een Afrikaanse man zegt ons dat hij wel blij is om in de keuken te werken, maar veel liever in een grotere gevangenis als Ullersmo zou zitten. Daar zou hij meer kunnen doen en meer mensen kunnen zien. Nu zitten er maar enkele mensen en ziet hij enkel deze ruimtes en buiten veel bos. Hij zegt dat hij staatloos is – de man uit de Westelijke Sahara volgens de statistieken die we eerder kregen – en dus niet zal worden uitgezet na een eventuele veroordeling. Als we buitengaan, zegt een personeelslid mij dat deze man wellicht niet staatloos is en toch uitzetting riskeert. Hoewel hij momenteel geen duidelijk verblijfstatuut heeft en dus ook geen specifieke rechten op datgene wat voor Noren is voorzien, krijgt de man wel dezelfde faciliteiten als elke andere opgeslotene.

We gaan naar de cellen op de bovenste verdieping van het hoofdgebouw. Meer dan een gang met een tiental kamers is dat niet. Alles is van hout, ook de deuren, al zijn die wat verstevigd. De gedetineerden zitten met

twee of alleen op cel al naargelang zij zelf willen. Aan het einde van de gang is er een kleine ruimte onder het dak met een zitruimte.

We wandelen verder door het huis en ontmoeten beneden een verpleegster in een medisch kabinet. Daarnaast zijn er twee kamers waar bezoek kan worden ontvangen of een advocaat. Alles is op mensenmaat en overall kraakt het hout onder onze stappen.

Er is veel te doen, ook in België³⁷, rond de voordelen van kleinschalige detentie. Ik ben niet overtuigd na het bezoek aan deze mini-gevangenis. Zeker voor gevangnissen met een hoger veiligheidsniveau zie ik te weinig potentieel in een dergelijke formule. En duur is het in elk geval. Volgens een Noorse studie zou de kwaliteit van het leven in kleinere gevangnissen wel merkkelijk hoger zijn dan in grotere.³⁸

We verlaten deze merkwaardige plek en rijden naar de afdeling in Trøgstad. Dit is een open gevangenis. We parkeren onze auto op enkele tientallen meters van de gevangenis naast een school met spelende kinderen. Thomas herinnert mij dat gevangnissen in Noorwegen een deel van de samenleving zijn en een inplanting pal naast een school meestal geen probleem.

Trøgstad is een gevangenis met een laag veiligheidsregime maar heeft wel een echte poort en een omheining. Er verblijven momenteel 90 gedetineerden. De gebouwen op de site zijn opnieuw meestal vrij laag en zoals de meeste gebouwen helemaal uit hout aan de buitenkant. De gevangenis bestaat uit gerenoveerde oude militaire barakken en huisvest voornamelijk definitief veroordeelden. Sommigen zitten hier de eindfase van een langere straf uit, anderen doen hier hun volledige korte straf uit. Dat laatste maakt Noorwegen voor mij toch wel bijzonder. Korte effectieve gevangenisstraffen worden in Noorwegen zeer vaak opgelegd en uitgezeten, ook al duurt het soms lang vooraleer er een plaatsje vrijkomt in een gevangenis. In 2011 had 87,3% van de uitgesproken gevangenisstraffen een duurtijd van minder dan één jaar. 67,5% van de gevangenisstraffen bedroeg zelfs minder dan drie maanden.³⁹ Van de 8635 personen die in 2010 uit de gevangenis waren ontslagen, hadden er 3.683 minder dan 30 dagen in de gevangenis gezeten en 2.152 tussen de 30 en 60 dagen.⁴⁰ Tijdens onze autoritten had ik daarover geanimeerde discussies met Gerhard. Ik onthoud daaruit dat de gevangenisstraf in Noorwegen echt nog

37 H. Claus, K. Beyens, R. De Meyer, M. Gryson en L. Naessens, *Huizen*. Naar een duurzame penitentiaire aanpak, Brussel, Academic and Scientific Publishers, 2013.

38 B. Johnsen, P.K. Granheim en J. Helgesen, "Exceptional prison conditions and the quality of prison life: Prison size and prison culture in Norwegian closed prisons", *European Journal of Criminology* 2011, 515-529.

39 Statistics Norway, 43 Sentences to imprisonment, by terms of imprisonment, sex and age. 2011 (Corrected 16 April 2013) http://www.ssb.no/a/english/kortnavn/a_krim_tab_en/tab/tab-2013-01-24-43-en.html (consultatie 28 mei 2014).

40 Statistics Norway, 58 Discharges, by prison time, type of sanction and age. 2010, http://www.ssb.no/a/english/kortnavn/a_krim_tab_en/tab/tab-2012-03-08-58-en.html (consultatie 28 mei 2014).

41 Statistics Norway, Imprisonments 2011, <http://www.ssb.no/en/fengsling/> (consultatie 28 mei 2014).

42 T. Lappi-Seppälä, "Penal policies in the Nordic countries 1960-2010", *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention* 2012, 85-111.

wel belangrijk is, ook voor lichtere misdrijven. Hoewel het aandeel gevangenisstraffen van meer dan drie jaar tussen 2010 en 2011 met bijna 9% is toegenomen⁴¹, blijven korte gevangenisstraffen erg belangrijk. Er zijn natuurlijk wel geldboetes en gemeenschapsstraffen en steeds meer elektronisch toezicht, maar die komen niet echt als volwaardig alternatief en als echte vervanger van de gevangenisstraf van de grond.⁴² Op de vergadering op het *direktorat* was mij uitgelegd dat gevangenisstraffen in Noorwegen voor de bescherming van de maatschappij zijn, recidivisme moeten terugdringen en gericht op re-integratie. Welke van die doelstellingen kan bij korte effectieve gevangenisstraffen worden nagestreefd?

We bezoeken een werkplaats waar brandhout gezaagd wordt. Dit hout wordt in de buurt verkocht maar levert volgens de directeur niet echt veel op. De zagen die hier gebruikt worden zijn veel te klein om echt competitief te kunnen zijn op de markt. In een andere werkplaats zien we meer geschoolde gedetineerden opnieuw tuinhuisen en houten stoelen maken. In een afzonderlijk deel van de gebouwen huist een drugeenheid. Zes gedetineerden hebben er hun eigen cellen, leefruimte en keuken. Elke gedetineerde heeft een sleutel van de eigen cel. We spreken vier van die gedetineerden wanneer ze een sessie bijwonen van een protestantse priester over relaties. Anders dan ik gewend ben, zie ik een sterke aanwezigheid van de kerk in de Noorse gevangenis.

In de gebouwen waar de andere gedetineerden huizen zien we een gelijkaardige accommodatie. De gedetineerden zitten vaak vrijwillig op een tweepersoonscel. In de gangen hangen geen camera's. De gevangenis wordt met zeer weinig personeel gerund. Overdag zijn er amper vier personeelsleden voor 90 gevangenen aanwezig. Ook in deze gevangenis is geen gevangeniswinkel. Inkopen worden net als vele andere activiteiten in de stad gedaan.

We bezoeken nog een kantoor van waaruit het aanbod van verschillende diensten buiten de gevangenis wordt gecoördineerd. Het gevangeniswezen in Noorwegen, sinds 2013 onder gebracht in een eigen directoraat, is bevoegd voor de veiligheidsaspecten van de detentie en de randvoorwaarden voor de re-integratie. Voor de andere elementen van het leven zoals gezondheid en werk behouden de gedetineerden hun statuut van buiten de gevangenis. In de gevangenis werken

dan ook veel mensen en diensten die niet door justitie worden betaald. Ook met het oog op het voorbereiden van de re-integratie wordt sterk ingezet om deze diensten voldoende in de gevangenis aanwezig te laten zijn. De vorige regering gaf haar (Noorse) gedetineerden zelfs een waarborg op integratie en concretiseerde dit door een sterk traject van werk, opleiding en woonst te voorzien.⁴³

Ik hoor dat, hoewel het beleid zelf niet lijkt bijgesteld, de nieuwe rechts-liberale regering deze term niet meer gebruikt. Bij het napraten zegt de gevangenisdirecteur ons dat het aangenaam en rustig werken is in Trøgstad. Hij zegt dat collega's uit gevangenis met een hoger veiligheidsniveau instellingen als de zijne steevast als "wafelgevangenis" omschrijven: gezellig maar eigenlijk geen echte gevangenis.

De balans

Het is tijd om de balans op te maken en mij een mening te vormen over de Noorse gevangenis. Ik ben in de eerste plaats blij dat ik niet louter als gevangensterker door dit land ben getrokken en meer heb kunnen zien dan de paradepaardjes van het systeem. Ik heb inderdaad bijzondere zaken op mijn tocht gezien. Noorwegen investeert veel en goed in de integratie en zet gevangenisarbeid op een zinvolle wijze in. Trajecten voor langgestraften met een integratiwaarborg laten eindigen in relatief open inrichtingen vind ik best wel een overtuigende strategie. Afgaande op de recidivecijfers kan het Noorse gevangenisstelsel fraaie resultaten voorleggen. Terwijl bv. in Nederland bijna de helft (48%) van de gedetineerden binnen de twee jaar na de vrijlating recidiveert, is dat in Noorwegen amper bij een op vijf (20%) het geval.⁴⁴ Het blijft evenwel opletten bij het interpreteren van die cijfers. Veel van de veroordeelden in de Noorse gevangenis zouden in Nederland wellicht niet in de gevangenis zitten. Ook het verschillend uitwijzingsbeleid na de veroordeling moet in rekening worden gebracht. Dat alles maakt Noorwegen bijzonder, maar in mijn ogen niet noodzakelijk uitzonderlijk. Ik heb trouwens erg grote verschillen tussen de gevangenis in dit land gezien: voor mij erg bijzondere gevangenis, maar ook zeer gewone. Een algemeen beeld en een oordeel geven over gevangenis in een land is daarom eigenlijk niet echt mogelijk.⁴⁵

43 Norwegian Ministry of Justice and Police, Punishment that works - less crime - a safer society. Report to the Storting on the Norwegian Correctional Services, 2008.

44 P. Kruize, "Blik naar het Noorden? Een kenschets van het justitiële beleid in Scandinavië", *Justitiële Verkenningen* 2013, 88-100.

45 B. Crewe en A. Liebling, "Are liberal-humanitarian penal values and practices exceptional?" in T. Ugelvik en J. Dullum (eds.), *Penal exceptionalism? Nordic prison policy and practice*, Abingdon & New York, Routledge, 2012, 193.

46 J. Pratt, "Scandinavian exceptionalism in an era of penal excess. Part I: The nature and roots of Scandinavian exceptionalism", *British Journal of Criminology* 2008, 119-137; J. Pratt en A. Eriksson, "Mr. Larsson is walking out again! The origins and development of Scandinavian prison systems", *Australian & New Zealand Journal of Criminology* 2011, 7-23; J. Pratt en A. Eriksson, "In defence of Scandinavian exceptionalism" in T. Ugelvik en J. Dullum (eds.), *Penal exceptionalism? Nordic prison policy and practice*, Abingdon & New York, Routledge, 2012, 235-260.

Maar ik heb zeker ook veel zaken gezien die ik allerminst uitzonderlijk vind. Noorwegen is voor mij geen exotisch land dat om allerlei historische, politieke, sociale en culturele redenen helemaal anders is dan de meeste andere landen. John Pratt heeft natuurlijk gelijk dat de Scandinavische landen veel minder dualisering kennen en op alle vlakken erg op gelijkheid en inclusie zijn gericht en dit wellicht voor een belangrijk deel zullen blijven. Dit verklaart ook veel van de eigenheid van het gevangenisstelsel.⁴⁶ Maar in tegenstelling tot wat vaak wordt gesteld⁴⁷, ben ik niet overtuigd dat de bijzondere sociale constellaties hoe dan ook een dam zullen opwerpen tegen de veranderde context. Ik heb ook veel twijfels gehoord en gezien. De gevangenissen in Noorwegen zijn met een gemiddelde capaciteit van amper 79 plaatsen kleiner dan in de meeste andere landen.⁴⁸ Anders dan velen hadden verwacht, blijken Noorse (gesloten) gevangenissen internationaal in hun totaliteit evenwel niet hoger te scoren op het vlak van de kwaliteit van het gevangenisleven.⁴⁹ Hoewel de allerkleinste gevangenissen beter scoren dan de grotere, is het totaalplaatje van Noorwegen dus allerminst uitzonderlijk. Kleinschaligheid en kwaliteit gaan ook bij en voor de Noren niet noodzakelijk samen. Het nieuwste paradepaardje van het Noorse gevangeniswezen is de gevangenis van Halden. Met een capaciteit van 252 gedetineerden is het een van de grootste gevangenissen van het land.

Verder staan de vele en lange voorhechtenissen voor mij haaks op waar het Noorse systeem voor staat en de vele buitenlandse gedetineerden zetten het traditionele beleid onder druk. Het actieve uitzettingsbeleid toont de intentie om het land Noors en vooral voor de Noren te houden. Maar hoe verhoudt zich dit tot de gevangenis waarin steeds meer niet-Noren terecht komen? En in wat voor een soort terugkeer moet de gevangenis bij de gedetineerden investeren?

De punitieve en vergeldende doelstelling van de gevangenissen is ook in Noorwegen aanwezig. Buitenlandse veroordeelden worden pas uitgezet als ze de opgelegde straf hebben uitgezeten en veroordeelden voor lichtere vergrijpen, zowel Noren als buitenlanders, worden met effectieve gevangenisstraffen aangepakt. Wie in Noorwegen schuldig is, moet daarvoor boeten en dit toch wel nog vaak in de gevangenis. Net zoals in Zweden⁵⁰, zie ik in Noorwegen een strafbeleid met meerdere gezichten.

Noren geloven echt in gevangenissen als nuttige sociale instituties. Vaak zijn ze erg fier op wat er in gevangenissen gebeurt. Ik zag ook veel vertrouwen in de penitentiaire administratie en het oordeelsvermogen van de mensen die in de strafuitvoering werkzaam zijn. Voor conflicten tussen wat voor gedetineerden wordt gedaan en wat zij echt willen of moeten krijgen, lijkt weinig plaats. In Noorwegen lijken gedetineerdenrechten zo evident, dat er amper wordt ingezet op de afdwinging ervan en tegenspraak.

Ik heb een sterk vermoeden dat John Howard erg opgezet zou zijn met wat hij nu in Noorwegen zou zien. Als strenge protestant zou hij ongetwijfeld veel aanknopingspunten vinden bij de strikte bestraffing en uitvoering waarin schuld een belangrijke rol speelt. Hij zou zeker onder de indruk zijn van de goede organisatie van het systeem en de vaak uitstekende detentieomstandigheden. En ik maak mij sterk dat hij de klemtoon op goed en zinvol werk in de gevangenis erg zou toejuichen en er misschien zelfs een nagenoeg perfecte uitwerking zou zien van de gevangenisstraf zoals hij ze in zijn tijd zag groeien. Op basis van wat ik heb gezien, gelezen en gehoord, ben ik niet helemaal overtuigd.

47 J. Pratt, "Scandinavian exceptionalism in an era of penal excess. Part II: Does Scandinavian exceptionalism have a future?"; *British Journal of Criminology* 2008, 275-290.

48 E. Baldursson, "Prisoners, prisons and punishment in small societies"; *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention* 2000, 6-15.

49 B. Johnsen en P.K. Granheim, "Prison size and quality of life in Norwegian closed prisons in late modernity" in T. Ugelvik en J. Dullum (eds.), *Penal exceptionalism? Nordic prison policy and practice*, Abingdon & New York, Routledge, 2012, 199-214.

50 V. Barker, "Nordic Exceptionalism revisited: Explaining the paradox of Janus-faced penal regime"; *Theoretical Criminology* 2012, 5-25.

Re-integratie van problematische druggebruikers tijdens en na detentie aanbevelingen voor beleidsmakers

Marcel Vanhex, Dirk Vandevelde, Luc Stas
en Freya Vander Laenen*

De wetgever is stellig: gedetineerden hebben dezelfde rechten t.o.v. een kwalitatieve hulp- en dienstverlening en gezondheidszorgaanbod als mensen in de vrije samenleving.¹ De basiswet gevangeniswezen formuleert het fundamentele principe van gelijkwaardigheid van de gezondheidszorg en voegt er aan toe dat het aanbod aangepast moet worden aan de specifieke noden van gedetineerden. Bovendien wordt expliciet vermeld dat een gedetineerde recht heeft op continuïteit van gezondheidszorg, zoals dat ook het geval is in de vrije samenleving.² Helaas is een consequente toepassing van deze normen nog niet in zicht voor gedetineerde problematische druggebruikers. Het gemis aan drughulpverlening tijdens detentie is al jaren een belangrijk pijnpunt.

Deze problematiek vraagt het ontwikkelen van een specifiek Vlaams penitentiair zorgbeleid voor druggebruikers. Als deel van de 6de staatshervorming zal de financiering van de drughulpverlening met een RIZIV-conventie (de dagcentra, Medisch Sociale Opvangcentra, Crisisinterventiecentra en Therapeutische Gemeenschappen) overgeheveld worden van het federale naar het Vlaamse niveau. Ook de Justitiehuisen zullen voortaan deel uitmaken van de Vlaamse staatsarchitectuur.

Bovendien hebben, met de goedkeuring van het Vlaams decreet hulp- en dienstverlening aan gedetineerden, Vlaamse actoren de opdracht gekregen gedetineerden te ondersteunen na ontslag uit de gevangenis.

Met dit alles in het achterhoofd kwamen begin 2014 een aantal stakeholders uit het gevangeniswezen, politie, parket, administratie, universiteit en hulpverlening samen om beleidsadviezen te formuleren voor een betere behandeling en re-integratie van problematische druggebruikers tijdens én na detentie.³ In de opeenvolgende paragrafen vatten we deze beleidsadviezen samen.

Probleemstelling

De voorbije jaren werd volop ingezet op het stimuleren van de alternatieven om opsluiting van druggebruikers in de gevangenis te vermijden. Toch mag niet vergeten worden dat wel degelijk heel wat druggebruikers in de gevangenis verblijven omwille van druggerelateerde criminaliteit. In de gevangenis is druggebruik wijdverspreid en wordt het soms zelfs geïnduceerd tijdens het verblijf in de gevangenis.⁴ Vrijwillige (drug) hulpverlening en hulpverlening onder justitiële druk blijken effectief te zijn in het verminderen van middelengebruik en van druggerelateerde criminaliteit

* Marcel Vanhex is Algemeen Directeur bij de Centra voor Alcohol- en andere Drugproblemen Limburg. Dirk Vandevelde is Directeur bij vzw De Kiem, Luc Stas is inrichtingshoofd van de gevangenis van Gent. Freya Vander Laenen is Hoofddocent, Vakgroep Strafrecht en Criminologie, Institute for International Research on Criminal Policy (IRCP) bij de Universiteit Gent.

1 Art. 40 Aanbeveling (2006) 2 van het Comité van Ministers aan de lidstaten betreffende de Europese gevangenisregels, Raad van Europa, Comité van Ministers, 11 januari 2006, art. 23 Belgische grondwet, art. 88 Basiswet van 17 januari 2005 betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden, BS 1 februari 2005 (hierna Basiswet gevangeniswezen), art. 3 Decr. VI. 8 maart 2013 betreffende de organisatie van hulp- en dienstverlening aan gedetineerden, BS 11 april 2013.

2 Art. 88-89 Basiswet gevangeniswezen. Deze artikels van de basiswet zijn nog niet in werking getreden.

3 Leden van de werkgroep zijn: Francis Clarysse - FOD justitie, Ilse Declercq - FOD gezondheid, Hans Dominicus - FOD justitie, Frank Mulleneers - Politiezone GAOZ, Gert Naessens - POPOV, Neil Paterson - Steunpunt Algemeen Welzijnswerk, Luc Stas - FOD justitie, Freya Vander Laenen - Universiteit Gent, Dirk Vandevelde - De Kiem, Stijn Vandevelde - Universiteit Gent, Marcel Vanhex - CAD Limburg, Sara Vanmalderen - FOD justitie, Sofie Van Roeyen - Universiteit Gent en Roel Verellen - FOD justitie.

4 S. Van Malderen, *Drugs en gevangenis* in L. Deben, et al (eds.), *Wet en Duiding: Drugwetgeving 2011*, Larcier: Gent, 2011, p. 110-136.

maar toch ontbreekt een gepast aanbod binnen de gevangensismuren.⁵ De vraag dringt zich op naar hoe deze lacune best kan ingevuld worden.

Onderscheid tussen gedetineerden die kort of lang gedetineerd zijn

Bij de zorg voor problematische druggebruikers in detentie dient een onderscheid gemaakt te worden tussen gedetineerden die kort in detentie verblijven (gedetineerden met een korte gevangenisstraf of in voorlopige hechtenis) en gedetineerden met een langer gevangenisverblijf.

Gedetineerden die kort gedetineerd zijn

Een verder onderscheid kan gemaakt worden tussen gedetineerden die voor hun opsluiting al dan niet drughulpverlening kregen.

Voor gedetineerden die al drughulpverlening kregen moet de continuïteit van de zorg onverkort primeren (zowel tijdens de detentieperiode als na de vrijlating). In de vrije samenleving kunnen volwassen druggebruikers met een opiaatverslaving een behandeling volgen met substitutiemedicatie (meestal methadon) verstrekt op voorschrift van een arts. Minimaal moet deze substitutiebehandeling (ook o.b.v. een onderhoudsdosis) tijdens de detentie worden verdergezet. Een knelpunt hierbij is dat uit onderzoek blijkt dat 5 van de 15 gevangenis enkel substitutie op detoxbasis aanbieden.⁶ Om dit te ondervangen moet een consequent zorgbeleid rond substitutie worden ontwikkeld (los van individuele voor- of afkeuren van artsen). Vorming voor de gevangenisartsen kan de weerstand tegen substitutie op onderhoudsbasis beperken.

Met het oog op een optimale terugkeer dient de detentie zo dicht mogelijk bij de woonplaats van de gedetineerde en de hulpverleners te worden uitgevoerd. Deze nabijheid laat het uitwerken van een reclasseringsplan toe (behandeling, huisvesting, inkomen, dag-bezigheid ...) in dialoog met de gedetineerde en andere hulpverleningsinstanties. Het daartoe noodzakelijk overleg tussen hulpverlener en cliënt kan mogelijks gefinancierd worden als een multidisciplinair overleg voor psychiatrische patiënten.⁷ Maar een knelpunt blijft dat de gespecialiseerde

drughulpverlening met een RIZIV-conventie geen activiteiten mag uitvoeren buiten de voorziening. Bij de communautarisering van deze centra kan hiertoe de financiering worden aangepast zodat zij wel zorg kunnen aanbieden in de gevangenis.

Gedetineerden die (nog) geen drughulpverlening kregen voorafgaand aan hun detentie kunnen door de Centrale Aanmeldingspunten (CAP) georiënteerd worden naar het hulpverleningsaanbod dat het best aansluit bij hun noden. Dit proces moet starten voor de vrijlating, wat een snelle start van de drughulpverlening toelaat eens ze vrijkomen.

Problematische druggebruikers kunnen best tijdens deze (korte) detentie ook deelnemen aan een door de lokale drughulpverlening georganiseerde interventie gebaseerd op cognitieve gedragstherapie en schadebeperking. Deze interventie bestaat uit twintig sessies over een periode van vier weken. De doelgroep is gedetineerden in voorlopige hechtenis of met een gevangenisstraf van 12 maanden of minder. Het doel van de interventie is antisociaal gedrag en het gedrag gelinkt aan drugmisbruik te verminderen. Deelnemers krijgen onder meer inzicht in de risico's die verbonden zijn aan middelenmisbruik en informatie over de behandel mogelijkheden binnen en buiten de gevangenis.⁸

Gedetineerden die voor langere tijd gedetineerd zijn

Bij gedetineerden die voor langere tijd gedetineerd zijn, dient tijdens de detentie maximaal ingezet te worden op het voorzien van gepaste drughulpverlening tijdens de detentieperiode. Hierbij is een combinatie tussen het maximaal binnenbrengen van de drughulpverlening uit de vrije samenleving (bijvoorbeeld het oprichten van een antennepost van het Medisch Sociaal Opvangcentrum voor druggebruikers of een dagcentrum in de gevangenis) en het organiseren van een gevangenis-specifiek aanbod wenselijk. Wij zoomen hieronder in op een aantal voorbeelden van deze aanpak.

Het B.leave project in de gevangenis van Ruiselede bestaat al meer dan tien jaar en heeft zijn effectiviteit al bewezen.⁹ Dit project moet verder uitgebouwd worden. Uit internationale voorbeelden en uit onderzoek blijkt duidelijk dat een therapeutische

5 F. Vander Laenen, F. W. Vanderplasschen, C. Wittouck, A. Dekker, B. De Ruyver, S. De Keulenaer & S. Thomaes, S, *Het pilootproject drugbehandelingskamer te Gent: Een uitkomstevaluatie*. Academia Press: Gent, 2013.

6 F. Vander Laenen, W. Vanderplasschen, V. Smet, J. De Maeyer, M. Buckinx, M, S. Van Audenhove, M. Ansseau, & B. De Ruyver, *Analysis and optimization of substitution treatment in Belgium*. Academia Press: Gent, 2013.

7 Koninklijk besluit van 27 maart 2012 tot vaststelling van de voorwaarden waaronder het Verzekeringscomité met toepassing van artikel 56, § 2, eerste lid, 3°, van de wet betreffende de verplichte verzekering voor geneeskundige verzorging en uitkeringen, gecoördineerd op 14 juli 1994, overeenkomsten kan sluiten voor de financiering van de deelname aan overleg rond een psychiatrische patiënt, de organisatie en coördinatie van dit overleg en de functie van referentpersoon, B.S..30 maart 2012.

8 Zie www.dekiem.be voor meer informatie over het kort programma.

9 S. Todts. *The Believe treatment program: Effects on Reoffending*. Studiedag PSD, Gevangenis van Brugge, 8 september 2006.

gemeenschap (TG) uitbouwen in een gevangenis zeer zinvol is en leidt tot een daling van recidive.¹⁰ Een TG vereist een ruimte die (ook fysiek) afgezonderd is van de rest van de gevangenis, gezien het belang van de omgeving en van de peers in een TG. Mocht in de toekomst de bouw van een nieuwe gevangenis worden overwogen, dan dient een afzonderlijke behandelingsseenheid architecturaal te worden voorzien in de plannen.¹¹

Om de vaak bruuske overgang tussen de detentieperiode en de vrijheid meer geleidelijk te laten verlopen wordt gedacht aan het organiseren van overgangsvormen uit de detentie, naar analogie met de tussenhuizen die bestaan na een verblijf in een TG. Hier wonen een aantal mensen die uit de TG komen. Met begeleiding bouwen zij steeds meer hun eigen leven uit. Dergelijke tussenhuizen zouden toelaten het zorgtraject na de detentie verder te zetten door de drughulpverlening uit de vrije samenleving en daarenboven de nodige transfertraining te voorzien in een context die dichter aansluit bij de maatschappelijke realiteit. Om een zo groot mogelijke spreiding over Vlaanderen te bekomen kan beroep gedaan worden op initiatieven voor Beschut Wonen die i.s.m. de lokale drughulpverlening een geëigend aanbod kunnen ontwikkelen. Binnen de bestaande programmatie voor Beschut Wonen is nog uitbreiding mogelijk.

Een knelpunt bij de overgang van de detentieperiode naar de vrijheid betreft de feitelijke sanctiëring van gedetineerden die voor einde straf kiezen voor een residentieel behandelingsprogramma. Indien ze dit programma voortijdig afbreken dienen ze de resterende straf volledig uit te zitten zonder dat rekening gehouden wordt met de maanden/weken dat ze in opname waren. Er wordt dan ook voor gepleit de periode die de veroordeelde in een residentieel behandelingsprogramma heeft verbleven, integraal af te trekken van het nog resterende gedeelte van de vrijheidsstraf.¹²

Een gedifferentieerd aanbod

Rekening houdend met de noden van druggebruikers tijdens een detentieperiode is het evident dat een optimaal hulpverleningsaanbod uit verschillende vormen van hulp bestaat waaronder:

- Continuering van zorg die reeds lopende was voor de detentie: substitutiebehandeling, vorming voor het zorgteam, penitentiair bewakingsassistenten en hulp- en dienstverleners rond de behandeling van drugverslaafden, samenwerking en overleg tussen behandelaars buiten en in de gevangenis i.f.v. zorgcontinuïteit, antennepunten van de ambulante drughulpverlening uitbouwen binnen de gevangensmuren.
- In elke gevangenis: oriëntatie naar én motivatie voor de drughulpverlening via een centraal aanmeldpunt voor drugverslaafden
- Aanbod van een georganiseerde kortdurende interventie gebaseerd op cognitieve gedragstherapie en schadebeperking.
- De mogelijkheid om een drugvrije afdeling in elke gevangenis te voorzien, waar dit architectonisch haalbaar is. De lokale drughulpverlening kan instaan voor een minimaal basisaanbod zoals wordt voorgesteld voor gedetineerden die kort gedetineerd zijn.
- Een drugvrije (afdeling van een) gevangenis per regio voor gemotiveerde gedetineerden. Deze gevangenis zou zich volledig kunnen toeleggen op en specialiseren in specifieke therapeutische programma's voor de doelgroep.
- Het B-leave project in Ruselede kan verder uitgebouwd worden. Bovendien kan een prison-based TG worden opgestart.
- Tussenhuizen als geleidelijk overgangsvorm i.f.v. een vlotte re-integratie.

Voorgesteld wordt om elk nieuw op te starten project een proefperiode van 5 jaar te geven en daaraan een proces- en een effect-evaluatie-onderzoek te koppelen. Evidence-based werken impliceert het systematisch wetenschappelijk evalueren van proefprojecten.

Een negatieve evaluatie betekent de afbouw of afschaffing van projectfinanciering, terwijl een

10 Zie bijvoorbeeld H.K. Wexler & M.L. Prendergast, M.L. *Therapeutic Communities in United States' Prisons: Effectiveness and Challenges. Therapeutic Communities*, 31(2), 157-175, Emerald, 2010.

11 Zie www.dekiem.be voor een visietekst over de organisatie van een prison-based TG.

12 Dit vraagt een aanpassing van artikel 68 § 5 van de Wet van 17 mei 2006 betreffende de externe rechtspositie van de veroordeelden tot een vrijheidsstraf en de aan het slachtoffer toegekende rechten in het raam van de strafuitvoeringsmodaliteiten, B.S., 15 juni 2006.

positieve evaluatie tot structurele financiering zou moeten leiden.

Randvoorwaarden

Financiering

Om deze ambities te realiseren moeten een aantal financiële knelpunten weggewerkt worden. Bij het binnenkomen in de gevangenis vallen gedetineerden uit de ziekteverzekering. Momenteel neemt de FOD Justitie de organisatie van de gezondheidszorg en de kosten voor de geneeskundige verzorging van gedetineerden op zich. Vanuit het oogpunt van een uniforme verzekeraarbaarheid wordt voorgesteld voor gedetineerden een volwaardig statuut te voorzien binnen de verplichte ziekteverzekering. Dit zou toelaten dat zij dezelfde rechten binnen de verplichte ziekteverzekering zouden kunnen laten gelden als sociaal verzekerden in de vrije samenleving.

Voor de gespecialiseerde drughulpverlening met een RIZIV-conventie kan bij de communautarisering van deze centra de financiering worden aangepast zodat zij zorg-modules binnen de gevangenis kunnen ontwikkelen.

Ten slotte wordt een wetswijziging voorgesteld die toelaat de behandeling en therapie van druggebruikers in de gevangenis te financieren, naar analogie met de wetsaanpassingen aan de RIZIV-wet om te kunnen tegemoetkomen aan de geneeskundige zorgen aan gedetineerden en geïnterneerden.¹³ Deze aanpassing zou toelaten het probleem van de financiering op te lossen met het afsluiten van conventies tussen de Minister van Volksgezondheid, de Minister van Justitie en de betrokken drughulpverleningsorganisatie.

Integratie en afstemming met andere voorzieningen

Het spreekt voor zich dat het hulp- en dienstverleningsaanbod aan gedetineerde problematische druggebruikers optimaal geïntegreerd moet worden met dat van de andere actoren die een gerelateerd aanbod organiseren binnen de gevangenis (bv. de diensten Justitieel Welzijnswerk van de centra algemeen welzijnswerk en de centra voor geestelijke gezondheidszorg).

Een te nauwe focus op individueel herstel van problematische druggebruikers zal niet volstaan: het aanbod dient evenzeer gericht te zijn op sociale inclusie en re-integratie, met aandacht voor alle levensdomeinen (gezondheid, werk, dagbesteding, huisvesting, de financiële situatie).¹⁴ De nakende overheveling van de financiering van gespecialiseerde drughulpvoorzieningen en van de Justitiehuisen vraagt een meer geïntegreerde aanpak t.o.v. de resocialisatie van gedetineerden in Vlaanderen. Specifieke aandacht voor gedetineerde problematische druggebruikers dient een onderdeel van dit beleid te vormen. De koppeling van drughulpverlening en de re-integratie van ex-gedetineerden met een drugproblematiek vormt dan ook een belangrijke opportuniteit bij het ontwikkelen van een Vlaams Welzijns- en Gezondheidsbeleid voor deze kwetsbare doelgroep.

Slot: de kernpunten op een rij

De uitvoering van de 6de staatshervorming biedt een unieke kans om in Vlaanderen de zorg, in het bijzonder voor druggebruikers, in de gevangenis te verbeteren. Voor gedetineerden die al drughulpverlening kregen, moet de continuïteit van de zorg primeren. Minimaal moet substitutiebehandeling (ook onderhoudsdosis) worden verdergezet. Voor gedetineerden die geen drughulpverlening kregen voorafgaand aan de detentie kunnen de Centrale Aanmeldingspunten (CAP) de druggebruiker oriënteren naar het hulpverleningsaanbod dat het best aansluit bij hun noden. Zo kan de drughulpverlening na vrijlating snel worden opgestart. Gedetineerden die voor langere tijd opgesloten zijn moeten toegang krijgen tot een gepast aanbod tijdens de detentieperiode. Hierbij is een combinatie tussen het maximaal binnenbrengen van de drughulpverlening uit de vrije samenleving en het organiseren van een gevangenis-specifiek aanbod wenselijk. Om de overgang naar de vrijheid meer geleidelijk te laten verlopen wordt gedacht aan het organiseren van overgangsvormen uit de detentie, naar analogie met de tussenhuisen die bestaan na een verblijf in een therapeutische gemeenschap. Om dit allemaal te kunnen realiseren moet het subsidiëringkader gemoderniseerd worden.

Is dit een ambitieus programma? Waarschijnlijk wel. Maar de timing is nooit gunstiger geweest om een dergelijke programma uit te voeren. Hopelijk grijpen de beleidsmakers deze kans met beide handen.

¹³ Dit zou een uitbreiding vragen van artikel 56 § 3 van de wet betreffende de verplichte verzekering voor geneeskundige verzorging en uitkeringen gecoördineerd op 14 juli 1994 naar de drugverslaafden, BS 07 mei 1996.

¹⁴ H. Sumnall & A. Brotherhood, EMCDDA Insights. Social reintegration and employment: Evidence and interventions for drug users in treatment. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2012.

Geboeid door de enkelband

Fatik sprak met professor Mike Nellis

Tom Daems & Luc Robert*

Op 29 november 2013 verzorgde Mike Nellis, emeritus professor aan de Universiteit van Strathclyde (Schotland), de openingslezing op een studienamiddag te Gent gewijd aan vijftien jaar elektronisch toezicht in België.¹ Mike Nellis geniet vooral bekendheid om zijn uitgebreide expertise en vele publicaties over diverse aspecten van het elektronisch toezicht. Zo was hij recentelijk als expert betrokken bij de voorbereiding van de Europese aanbeveling over elektronisch toezicht, die op 18 februari 2014, en dus kort na ons interview, realiteit werd.² Aangezien het elektronisch toezicht de afgelopen tijd ook in ons land bijzonder in de lift zit - de aantallen ondertoezichtgestelden stijgen almaar verder en het toepassingsgebied beperkt zich niet langer tot de fase van strafuitvoering³ - achtte de FATIK-redactie het zinvol om professor Nellis aan de tand te voelen over het schijnbare succes van het elektronisch toezicht.

FATIK: Elektronisch toezicht geniet veel aandacht in België en in vele andere landen wereldwijd. Wat zijn volgens u de belangrijkste redenen voor de populariteit en de wijdverspreide toepassing van elektronisch toezicht?

Mike Nellis: Dat is een interessante vraag. Ik ken geen enkele onderzoeker die een volledige verklaring heeft gegeven voor de groei en verspreiding van elektronisch toezicht. Het is niet zo moeilijk om de retoriek te zien waarmee elektronisch toezicht doorgaans geassocieerd wordt. Zo wordt er vaak een link gelegd met het terugdringen van de gevangenispopulatie. Dat is volgens mij bijna overal het geval geweest. In Engeland en Wales werd elektronisch toezicht daarenboven ook voorgesteld als een strenge maatregel, een

meer controlerende en sturende maatregel dan wat er tot dan bestond op het vlak van toezicht op daders in de gemeenschap - dus los van de vraag of elektronisch toezicht de gevangenispopulatie zou terugdringen. Wanneer ik de redenen opsom voor de wereldwijde uitbreiding van elektronisch toezicht, dan maak ik een onderscheid tussen twee zaken. Het terugdringen van de gevangenisbevolking is één van de argumenten, het verstrengen van toezicht op daders in de gemeenschap is een ander argument. In sommige landen worden beide echter aan elkaar gekoppeld. Indien je er in slaagt om toezicht in de gemeenschap strikter en meer controlerend te maken, dan zal je de gevangenisbevolking meer kunnen beperken. Zelf vind ik dat we die zaken altijd apart moeten bekijken. Ik twijfel overigens niet aan de

* Tom Daems is Hoofddocent criminologie, Leuven Instituut voor Criminologie (LINC), KU Leuven en hoofdredacteur van FATIK. Luc Robert is Onderzoeker, Nationaal Instituut voor Criminalistiek en Criminologie (NICC) en redactielid van FATIK.

1 Naar aanleiding van de studienamiddag verscheen het boek *De machines van Justitie: Vijftien jaar elektronisch toezicht in België* (editors: T. Daems, T. Vander Beken en D. Vanhaelemeesch) bij uitgeverij Maklu. Hierin werd ook een bijdrage van professor Nellis opgenomen.

2 Recommendation CM/Rec(2014)4 of the Committee of Ministers to member States on electronic monitoring (Adopted by the Committee of Ministers on 19 February 2014 at the 1192nd meeting of the Ministers' Deputies).

3 Zie hierover recentelijk nog in Fatik: E. Maes, 'Elektronisch toezicht als autonome straf. Een maat voor niets, zelfs een bedreiging voor een evenwichtige strafuitvoering?', Nr.141, 25-29; en het boek *De machines van Justitie* (noot 3).

Interview

oprechtheid waarmee sommige fervente voorstanders van elektronisch toezicht wijzen op het beperken van het aantal gedetineerden. Sommige voorstanders zijn daar echt van overtuigd. Eerlijk gezegd, oorspronkelijk was ik zeer fel gekant tegen elektronisch toezicht, tot ik in 1996 van mening veranderde. Ook ik geloof dat we de gevangenisbevolking kunnen beperken met elektronisch toezicht.

Laat me nog even terugkomen op uw vraag waarom elektronisch toezicht zo sterk uitbreidt: ik denk dat het ook te maken heeft met het argument van modernisering. Wanneer nieuwe digitale technologieën worden ingevoerd in het gezondheidssysteem, het onderwijs, de strafrechtsbedeling, ... dan kan je bijna per definitie stellen dat je moderniseert, dat je deze systemen aanpast aan de 21ste eeuw. Ik ben niet zeker of het argument van modernisering overal in West-Europa gebruikt is, maar het was alleszins een belangrijk thema van de *New Labour*-regering in Engeland en Wales. Modernisering werd gezien als een noodzakelijke ontwikkeling en het aanwenden van technologie was een imperatief om te tonen dat het strafapparaat gemoderniseerd werd. In Engeland en Wales - in andere landen misschien minder - werd de modernisering aan de hand van elektronisch toezicht gecontrasteerd met het ouderwetse karakter van probatie, waarbij toezicht en begeleiding zonder technologische middelen gebeuren. Probatie werd afgeschilderd als oubollig en zeer 20ste eeuws; niemand in de 21ste eeuw zou nog kunnen geloven dat het kon leiden tot het terugdringen van criminaliteit en een beperking van de gevangenisbevolking. Enkel wanneer elektronisch toezicht naast probatie zou ingevoerd worden, zonder ermee geïntegreerd te zijn, kon geclaimd worden dat er een moderne aanpak bestaat voor het toezicht van daders in de gemeenschap.

Andere verklaringen voor de uitbreiding van elektronisch toezicht hebben onder meer te maken met beleidstransfer, ongeacht of het de transfer van beleid is van overheden die van elkaar leren. Er bestaat immers een lange traditie van overheden in Europa die van elkaar leren. In het geval van elektronisch toezicht wordt dit verder versterkt door private bedrijven die er op uit waren om elektronisch toezicht te promoten: door de toepassing van het elektronisch toezicht in één land te tonen, hoopten ze andere landen over de streep te trekken. Zelfs landen waarin elektronisch toezicht door de staat georganiseerd wordt, zoals Zweden en België, gebruiken ELMO Tech als het bedrijf dat de uitrusting aanbiedt. ELMO Tech heeft volgens mij een belangrijke rol vervuld als onafhankelijk

promotor van elektronisch toezicht in Europa. Het voelde zich nooit geremd door het contract met bepaalde Europese landen om haar producten te gaan promoten bij overheden die nog geen elektronisch toezicht hadden. ELMO Tech vervulde ook op een ander terrein een belangrijke rol: het organiseerde twee conferenties - één in Rome en één in Parijs - los van de conferenties die georganiseerd worden door de Europese Vereniging voor Probatie (CEP)⁴, om informatie, kennis en een praktisch begrip te delen over hoe elektronisch toezicht kan werken. Als een commerciële organisatie die haar producten probeert aan de man te brengen is ELMO Tech (vandaag heet het bedrijf 3M) helemaal niet uniek, maar het was veel meer doortastend dan andere bedrijven.

De andere factor die ik voor de globale verspreiding van elektronisch toezicht zou toevoegen, is de normalisering van een cultuur van controle na 9/11, dus na de aanslagen op de WTC-torens en het Pentagon. Deze gebeurtenissen hebben ongetwijfeld de uitbreiding van GPS in de Verenigde Staten van Amerika (V.S.A.) versneld. Wanneer op grote schaal over het gebruik van toezichtstechnologie wordt nagedacht, dan verlaagt de drempel om het gebruik van die technologie bij daders van criminaliteit te overwegen. Empirisch is dat misschien moeilijk hard te maken, maar ik stelde vast dat de retoriek bij het promoten van GPS tracking vaak in verband werd gebracht met de noodzaak om controle uit te oefenen in een brede waaier van contexten, om daarmee terrorisme te bestrijden.

Maar eigenlijk liggen de diepere wortels voor de uitbreiding van elektronisch toezicht bij de verspreiding van informatie, de globalisering van informatie- en communicatietechnologieën, de normalisering van deze communicatietechnologieën en de erkenning dat het op meerdere terreinen kan toegepast worden, waarvan de strafrechtsbedeling er slechts één uitmaakt. Volgens mij zijn we zo vertrouwd met het denken over elektronisch toezicht vanuit een eng strafrechtelijk kader, dat we vergeten dat elektronisch toezicht ook deel uitmaakt van deze bredere ontwikkeling in communicatie- en informatietechnologieën. Elektronisch toezicht is in zekere zin een vorm van *e-government*. De digitalisering van het functioneren van de overheid wordt echter gezien als iets dat volledig los staat van elektronisch toezicht - penologen bestuderen elektronisch toezicht, maar ze onderzoeken *e-governance* niet als zodanig. Ik denk dat het zeer nuttig is om elektronisch toezicht te zien als een vorm van *e-governance* en om te

4 <http://www.cep-probation.org/>

begrijpen dat, van zodra beleidsmakers op het domein van de strafrechtsbedeling beseffen dat er nieuwe technologische mogelijkheden zijn die hen toelaten om toezicht uit te oefenen op daders zoals dat eerder nog niet gebeurde, er op dat ogenblik argumenten opduiken over de respectievelijke meerwaarde van elektronisch toezicht en probatie. Deze ontwikkeling ontrolt zich op een scherpere manier in Engeland en Wales dan elders, maar volgens mij verschilt de dynamiek van de relatie tussen probatiediensten en de nieuwe mogelijkheden waarvan politici zich meer en meer bewust worden, in wezen niet.

FATIK: U gelooft dat elektronisch toezicht de gevangenispopulatie kan reduceren. In België heeft een dergelijke reductie tot dusver niet plaatsgegrepen. In meerdere andere landen heeft elektronisch toezicht evenmin geleid tot minder opsluitingen of tot een daling van de gevangenisbevolking. Kan u ons voorbeelden geven van landen waar elektronisch toezicht wel leidde tot een terugdringing van de gevangenisbevolking? En daaraan gekoppeld: in welke omstandigheden kan elektronisch toezicht dit effect hebben op de gevangenispopulatie?

Mike Nellis: Dat zijn twee terechte vragen. Mijn hoop - na 1996 - dat elektronisch toezicht een rol zou kunnen spelen in het opzetten van gemeenschapsmaatregelen die het mogelijk zouden maken om minder beroep te moeten doen op de gevangenis - en daarenboven op een manier die ook voor het ruimere publiek aanvaardbaar zou zijn - bleek in ruime mate een vrome wens. Maar ik had wel mijn redenen voor deze opstelling. Een eerste heeft te maken met mijn persoonlijke achtergrond als maatschappelijk werker, die met jonge delinquenten werkte in de jaren tachtig. In die jaren werd in Engeland en Wales 'intermediate treatment' als een vorm van intensieve controle voor jonge delinquenten geïntroduceerd. Het was één van de zeldzame momenten dat er een politieke consensus bestond, nl. tussen het ministerie van gezondheid en sociale zekerheid en de *Home Office*⁵, tussen alle overheidsinstellingen die werkten met jonge delinquenten, dat het een goede zaak zou zijn om dit ingang te doen vinden. Er was in die tijd sprake van een generatie van ambitieuze jonge maatschappelijk werkers die vastberaden waren om het verschil te maken in de manier waarop in de gemeenschap werd omgegaan met jonge delinquenten.

In de jaren tachtig liet de invoering van dergelijk intensief toezicht in de gemeenschap toe om het gebruik van opsluiting voor jeugddelinquenten sterk terug te dringen. Ik was volop betrokken bij die ontwikkeling en was één van de jonge maatschappelijk werkers die echt geloofden dat we opsluiting konden terugschroeven. Wanneer het op jonge delinquenten aankomt, beschouw ik mezelf als een abolitionist. Ik dacht toen dat we echt opsluiting van jeugddelinquenten konden afschaffen en beschouwde dergelijke vormen van intensief toezicht als een manier om dat te realiseren. Het decennium begon met 9000 jonge delinquenten achter tralies en eindigde met 2000 opgesloten jeugddelinquenten. Iedereen die bij dit proces betrokken was, was bijzonder trots omwille van dat resultaat. Het toonde aan dat je meer intensieve vormen van toezicht in de gemeenschap kunt aanwenden om van opsluiting een minder aantrekkelijke optie te maken, minstens toch wanneer het strafoplegging voor jeugddelinquenten betreft. Dat succes had een aantal belangrijke supporters, waaronder Andrew Rutherford, professor criminologie aan de universiteit van Southampton, en de toenmalige voorzitter van de *Howard League for Penal Reform*.⁶ Rutherford had zich verdiept in het terugdringen van opsluiting in Massachusetts in de jaren zeventig. Het terugdringen van het gebruik van opsluiting voor jeugddelinquenten in Engeland verschilt van dat in Massachusetts. Beide gevallen toonden echter aan dat, wanneer over het terugdringen van opsluiting ernstig wordt nagedacht, gemeenschapsmaatregelen daarin een rol te vervullen hebben. In de loop van de jaren negentig werd het echter duidelijk dat de successen van de jaren voordien niet stand hielden. Dit neemt echter niet weg dat er deze korte bijzondere periode was, waarbij het er even naar uitzag dat wanneer alternatieven voor opsluiting op poten gezet worden, die voldoende ondersteunend en controlerend zijn, dat je strafrechters kunt overtuigen om minder gebruik te maken van de gevangenisstraf.

Deze ervaring heeft ongetwijfeld bijgedragen aan mijn overtuiging dat we met elektronisch toezicht iets gelijkaardigs zouden kunnen doen in de jaren negentig. Dit geldt vooral voor Engeland en Wales omdat elektronisch toezicht hier werd ingevoerd vanuit de politieke rechterzijde met het argument om de gevangenispopulatie in te perken - en dat

5 N.v.d.r.: Tot 2007 was de Home Office verantwoordelijk voor bevoegdheden van zowel Binnenlandse Zaken als Justitie. In 2007 splitste de New Labour-regering onder leiding van Tony Blair de Home Office in twee departementen: de uitgedunde Home Office is vanaf toen een ministerie van Binnenlandse Zaken (verantwoordelijk voor o.a. politie en veiligheidsvraagstukken) en een apart ministerie van Justitie is toen opgericht (o.a. bevoegd voor gevangenis-sen). Zie T. Blair, 'Statement on Home Office split', BBC NewsUK, 29 maart 2007, http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/politics/6506801.stm.

6 <http://www.howardleague.org/>.

was een zeldzaam moment. De politieke rechterzijde had voor zichzelf uitgemaakt dat opsluiting maar al te vaak een zeer dure manier is om slechte mensen slechter te maken. Dat hoor je niet vaak aan de rechterzijde en het leek om die reden een goede opportuniteit voor elektronisch toezicht. Ik geef toe dat ik in het begin van die periode zeer sceptisch was ten aanzien van elektronisch toezicht, maar ik zag anderzijds ook kansen in het feit dat de rechterzijde de gevangenispopulatie wilde beperken. Ik begon te geloven dat er een mogelijkheid was om dat te doen, vooral wanneer ik vertrouwd werd met de manier waarop de Zweden elektronisch toezicht organiseerden en me realiseerde dat ze een soort van geïntegreerde vorm van elektronisch toezicht hadden ontwikkeld. Ik was toen nog niet op de hoogte van het feit dat hetzelfde gebeurde in België. Ik meende dat, indien we maatregelen konden creëren zoals deze in Zweden, we een sterk argument hadden om het gebruik van de gevangenis terug te dringen. Ik ben er mij van bewust dat elektronisch toezicht in Zweden aangewend werd bij daders met een laag risico op recidive, waardoor er ook publieke steun werd gegenereerd voor elektronisch toezicht. Het Zweedse succes is er vooral één van het stabiliseren van de gevangenispopulatie eerder dan het actief terugdringen ervan. Zij ondernamen een poging met hun voorwaardelijke gevangenisstraffen om het gebruik van korte gevangenisstraffen te beperken. In Engeland en Wales en in Schotland leggen we daarbij nooit de band met elektronisch toezicht, zelfs al wordt er gesproken over het beperken van korte gevangenisstraffen. Dat komt omdat we behalve gedurende een korte periode voor jonge delinquenten geen intensieve vormen van toezicht hebben ontwikkeld zoals de Zweden dat wel hebben gedaan. Ik aanvaard dus wat u in uw vraag suggereert, namelijk dat er niet veel voorbeelden zijn waarbij elektronisch toezicht echt geleid heeft tot het beperken van de gevangenisbevolking. Maar toch geloof ik nog steeds in die mogelijkheid, net omwille van de ervaring die ik heb gehad met jeugd delinquenten in de jaren tachtig. Het gaat hier om de creatie van een politiek draagvlak waarbij intensieve vormen van toezicht gezien worden als rationeel gepaste manieren om de gevangenisbevolking in te perken: ik denk dat we beter moeten begrijpen hoe een dergelijk draagvlak kan ontstaan, min of meer los van specifieke ervaringen, wat de lessen daarvan zijn en hoe dit opnieuw gecreëerd kan worden.

FATIK: Hoe ziet u elektronisch toezicht ontwikkelen in de nabije toekomst?

Mike Nellis: Elektronisch toezicht wordt in Engeland en Wales niet langer gekoppeld aan het terugdringen van de gevangenis. Er bestaat een diepe overtuiging om meer elektronisch toezicht en meer GPS-gebaseerd elektronisch toezicht te gebruiken, maar het argument is daarbij niet dat we de gevangenispopulatie kunnen reduceren. Indien elektronisch toezicht onverwacht toch zou leiden tot een kleine daling van het aantal personen in de gevangenis, dan vermoed ik dat de overheid daar niet echt door gealarmeerd zou zijn. De overheid stelt uitdrukkelijk dat ze niet van plan is om de gevangenisbevolking op haar huidige aantal van 87.000 te gaan stabiliseren. In Schotland verschilt het debat ietwat omdat gelooft wordt dat bij een meer geïntegreerd gebruik van elektronisch toezicht, het mogelijk is om het aantal mensen in de gevangenis terug te dringen. Zo lang de Schotse regering zegt de gevangenisbevolking te willen reduceren, bestaat er een kader waarin gemeenschapsstraffen kunnen worden opgezet die dat mogelijk kunnen maken. In Engeland is de overheid helemaal niet van plan om de gevangenispopulatie in te dijken. Geen enkel debat over de toepassing van elektronisch toezicht zal dus aan dat argument opgehangen worden.

Wat de toekomstige ontwikkeling van elektronisch toezicht betreft, vermoed ik een toenemende uitbreiding van het gebruik van GPS. Op Engeland en Wales na, waar gepland wordt om massaal GPS-gebaseerd elektronisch toezicht te gaan gebruiken, blijft dit elders in West-Europa nog beperkt. Dat kan te wijten zijn aan het feit dat GPS bij elektronisch toezicht nog niet lang gebruikt wordt en dat men het eerst op kleine schaal wil uitproberen. Zullen overheden daar binnen 10 of 20 jaar anders over denken? Ik denk dat het relatief gemakkelijk is om aan te tonen dat het regime van het klassieke elektronisch toezicht, waarbij de woonst van de ondertoezichtgestelde centraal staat, verschilt van het gebruik van GPS bij elektronisch toezicht. Je kunt beide combineren, maar ze streven verschillende doelstellingen na met verschillende daders, of kunnen alleszins zo opgezet worden. Daarom denk ik dat de radio frequentie (RF) technologie⁷ bij elektronisch toezicht niet volledig zal verdwijnen, zelfs al is daarover een debat begonnen in de V.S.A., waar recent een artikel verscheen met als titel: "Is there a place for RF in a GPS world?", een boodschap die vanuit de privébedrijven zou kunnen komen.

⁷ N.v.d.r.: Dit is de technologie waarbij een signaal tot stand wordt gebracht tussen de enkelband en de ontvanger die in de woonst van de ondertoezichtgestelde wordt geplaatst.

Maar het antwoord, ook in de VSA., lijkt overduidelijk: "Ja, er is een plaats voor RF". In de V.S.A. heeft geen massale omslag van RF naar GPS bij elektronisch toezicht plaatsgegrepen. Wel heeft GPS een deel van het marktaandeel van elektronisch toezicht op basis van RF overgenomen, maar de grote droom dat GPS een transformatie zou bewerkstelligen, is alleszins niet uitgekomen in de V.S.A. En volgens mij is de kans dat een dergelijke omwenteling zich voordoet in West-Europa nog kleiner. Wat er op dat vlak in Engeland en Wales staat te gebeuren, daar durf ik niet echt uitspraken over te doen: er bestaan alleszins plannen om massaal richting GPS-gebaseerd elektronisch toezicht over te stappen, maar of dat in de praktijk ook zal gebeuren, is een totaal andere vraag.

Volgens mij is het ook onwaarschijnlijk dat implantatietechnologie belangrijk zal worden in de nabije toekomst, zelfs al wordt daar veel over gesproken. Van zodra we opnieuw vooral in medische termen beginnen kijken naar *high risk* daders, seksuele delinquenten en psychopathische criminelen, dan zullen er wel pleidooien opduiken voor het medisch ingrijpen in menselijk gedrag en dat vanop een afstand. Maar op dit ogenblik wordt er meer over gesproken dan dat er daarover tastbare plannen bestaan. Ten dele volgt dit uit de grote verscheidenheid aan draagbare technologie die als meer betrouwbaar en nuttig wordt beschouwd door overheden. Daarnaast leidt de huidig aangewende technologie ook niet tot allerhande bijkomende ethische vraagstukken die wel rijzen wanneer op het lichaam van daders wordt ingegrepen. Ik moet hout vasthouden wanneer ik dit zeg, maar toch: de komende tien tot twintig jaren zie ik implantatietechnologie niet van belang worden, zelfs al bestaan er veel sciencefiction argumenten daarover. Dat betekent niet dat er geen grote gevaren schuilgaan in het gebruik van draagbare technologie, maar ik zie de toekomst van elektronisch toezicht eerder met draagbare technologie dan met implantaten.

FATIK: U heeft ook onderzoek gedaan naar het beeld van de gevangenis in de media en in gevangenisfilms. Tot op welke hoogte denkt u dat elektronisch toezicht of gemeenschapsstraffen meer algemeen een vergelijkbaar publiek beeld kunnen hebben in de populaire cultuur?

Mike Nellis: Dat is een interessante vraag. Volgens mij hebben velen die bezig zijn met het aanbieden van toezicht op delinquenten in de gemeenschap zichzelf afgevraagd hoe ze een betere aanwezigheid in de media kunnen verkrijgen. Beleidsmakers, terreinwerkers en vrijwilligersorganisaties vroegen zich af: "Hoe krijg je een betere, meer positieve berichtgeving over

gemeenschapsstraffen in de nieuwsmedia?" Daarbij negeerden ze echter het aspect van drama, theater, film - alle fictie dus. Wanneer we bijvoorbeeld naar de probatiedienst kijken, dan moet je veel moeite doen om in kaart te brengen hoe deze vanaf 1945 in de media is uitgebeeld. Je kunt wel her en der een film, een televisieserie of een roman terugvinden, maar om het allemaal bij elkaar te brengen, is geen evidentie. We hebben zelfs twee dramareeksen op televisie gehad die over de probatiedienst gingen: één in de vroege jaren zestig, toen het rehabilitatieve ideaal haar hoogtepunt had bereikt en waarbij probatiewerkers als sociale helden werden afgeschilderd. Dit waren de mensen die op de frontlijn stonden bij de inrichting van een moderne samenleving. 'Modern' werd hier begrepen als het toepassen van technieken uit de sociale en psychologische wetenschappen bij de begeleiding van delinquenten. Dit programma kon op goede commentaren rekenen in de jaren zestig, maar het werd na twee seizoenen afgevoerd. Het slaagde er niet in om het bredere publiek aan zich te binden. Het was niet moeilijk voor mij om mensen te vinden die zich dat programma konden herinneren, maar het waren allemaal gepensioneerde probatiewerkers. Het is maar de vraag of dat programma ook maar enig effect heeft gehad op het bredere publiek. Een andere reeks liep ook maar gedurende twee seizoenen. Het blijkt toch moeilijker om een verhaal over probatie gedurende een langere tijd boeiend te houden dan bijvoorbeeld een politie- of een advocatenserie die gedurende zes à zeven seizoenen loopt.

Tot op zekere hoogte ontwikkelde zich wel het inzicht bij beleidsmakers en praktijkwerkers dat fictie een rol te spelen heeft. Hoe beïnvloed je dat echter? Hoe kan je fictie in jouw voordeel aanwenden? De tweede serie over probatie was gedeeltelijk geïnspireerd door een probatiewerker. Hij had een vriend die over criminaliteit schreef en zat met hem samen om de serie te schrijven, een zeldzaamheid. Als het op elektronisch toezicht aankomt, dan is het interessant om vast te stellen dat bepaalde langlopende series – *Coronation Street* bestaat al meer dan vijftig jaar – een verhaallijn brachten over iemand die onder elektronisch toezicht werd geplaatst. Dat verhaal liep over zes maanden. Dergelijke programma's hebben tien tot twaalf miljoen kijkers per week. Of dergelijke series nu een verhaal brengen over drugverslaving of mensen met een leerstoornis, telkens ze een sociaal thema aansnijden en dat vertonen, dan mag je veronderstellen dat een groot aantal mensen minstens iets oppikken van het thema. Tal van vrijwilligersorganisaties proberen hun aandachtspunten te laten opnemen in de vele series. In de sfeer van sociaal beleid gelooft men dat wanneer

een thema aandacht krijgt in soap series, dat tot op bepaalde hoogte zal leiden tot een bewustzijn over dat thema. Tot dusver heeft niemand dat onderzocht, maar ik vermoed dat dit tot op zekere hoogte waar is. In Engeland en Wales hebben minstens drie televisieseries en één langlopende radioserie aandacht besteed aan elektronisch toezicht. Zij bereikten een breed publiek en dat zou ertoe kunnen leiden dat sommige mensen een beter inzicht in elektronisch toezicht hebben verkregen. Nu, zelf ben ik geen reguliere kijker van dergelijke series. Maar ik kan u wel zeggen hoe elektronisch toezicht aan bod kwam in één van die soap series. Wat ik me daarvan vooral herinner, is hoe agressief de medewerker van het privébedrijf was toen hij bij iemand een enkelband ging bevestigen. Hij werd afgebeeld als een strenge autoriteitsfiguur. Ik heb in het verleden meegelopen met zo'n medewerkers en mijn ervaring was anders. Mijn ervaringen hiermee zijn beperkt, maar ik vermoed toch dat er sprake is van een dramatische overdrijving. De installateurs van enkelbanden zijn niet opgeleid om zo agressief een huis binnen te gaan, ze zijn getraind om zeer gevoelig, zorgzaam en met respect om te gaan met de private ruimte van personen. Het strafaspect van de maatregel werd dus volgens mij overdreven. De doorleefde ervaring, de beleving van de persoon met de enkelband in de specifieke serie die ik gezien heb, werd wel vrij getrouw gebracht. Het soort angsten dat hij had, de positieve kant, het toezicht waaraan hij steeds weer door zijn familie werd herinnerd, dat werd allemaal vrij realistisch weergegeven.

Maakt dit allemaal een verschil in het vertrouwen van het publiek in toezicht op delinquenten in de gemeenschap? Ik betwijfel het, omdat naast deze vrij getrouwe weergave van elektronisch toezicht in fictie, de tabloid kranten onophoudelijk het gebruik van RF elektronisch toezicht in een slecht daglicht plaatsen. Zodra ze bekomen was van de schok van de komst van een potentieel Orwelliaanse technologie, heeft de rechtse tabloid pers zich consistent op negatieve wijze uitgelaten over elektronisch toezicht: ze concludeerden dat elektronisch toezicht in feite een zeer lakse Micky Mouse-achtige technologie is waarmee men zich beter niet bezig houdt. Ik vermoed dat veel mensen die de televisieseries bekijken, ook de tabloid nieuwsmedia lezen. En aangezien het ene nieuws is en het andere fictie, is mijn inschatting ervan dat de invloed van de tabloid nieuwsberichtgeving de overhand heeft gekregen op de boodschap die uit de televisieseries naar voor komt. Volgens mij zullen mensen die met de nodige omzichtigheid de krantenberichtgeving lezen en de dramaseries op televisie bekijken, perfect kunnen besluiten dat in individuele gevallen,

elektronisch toezicht een goede zaak is: "We lezen veel over mislukkingen in de tabloid kranten, maar ik ken iemand die het goed deed." Ze kunnen het dus individualiseren en omdat ze naar *Coronation Street* keken, is het mogelijk dat ze zeggen dat er iets positief in elektronisch toezicht zit omdat niet iedereen het verdient om in de gevangenis te belanden. Het zou moeilijk zijn om deze invloed te meten. Mijn slotbedenking hierbij is dat ik het beter vind dat probatie en elektronisch toezicht en alle andere vormen van gemeenschapsstraffen een plaats hebben in de wereld van de fictie. Maar of hun aanwezigheid een groot verschil maakt, daarover ben ik niet echt optimistisch.

FATIK: Elektronisch toezicht wordt steeds gekoppeld aan het thema van industrie, van commerciële activiteiten en privatisering. Het wordt soms beschreven als een soort Trojaans paard dat het ganse idee van 'straffen vanuit winstbejag' heeft opgestart. Intussen bestaat elektronisch toezicht al zo'n twintig à vijftig jaar in Europa en worden er ook conferenties georganiseerd in samenwerking met of gesponsord door privébedrijven. Hoe ziet u dat proces?

Mike Nellis: Dat is een goede vraag. Het is zeker het geval dat elektronisch toezicht, meer dan elke andere vorm van toezicht in de gemeenschap, geleid heeft tot de aanwezigheid van de privésector bij het opzetten ervan, een gegeven dat voordien niet bestond. Tot op bepaalde hoogte is de aanwezigheid van de privésector onvermijdelijk bij elektronisch toezicht, omdat het de privébedrijven zijn die de technologie ontwikkelen en de back-up diensten aanbieden, zelfs wanneer elektronisch toezicht sterk verankerd is in overheidsdiensten. Er gaat dus altijd een privésector zijn en het ligt in de aard van een competitieve privésector om haar producten te verbeteren. De private sector zal zeer aandachtig luisteren naar wat verschillende overheden te vertellen hebben, de problemen die zij ervaren, en ze zullen een markt proberen te creëren voor een nieuw product.

Ik denk echter niet dat de uitbreiding van elektronisch toezicht hoofdzakelijk gedreven is door de privésector. Dat gebeurt hoofdzakelijk door overheden. Anderzijds zullen in individuele gevallen, in bepaalde landen en op sommige tijdstippen, privé-organisaties ongetwijfeld een sturende rol gehad hebben bij de uitwerking van een bepaald beleid, om de eenvoudige reden dat de privésector in haar contacten met beleidsmakers elektronisch toezicht soms veel beter begreep dan mensen in de publieke sector.

Interview

Wanneer je over meer kennis beschikt, dan denk ik dat je de richting van het debat meer kunt sturen dan anders het geval zou zijn. In dat geval kan je de prijszetting van de technologie ook meer beïnvloeden, zoals recent in Engeland en Wales bleek. Hoewel elektronisch toezicht in Engeland en Wales altijd al een overheidsinitiatief was, denk ik dat de overheid zeer gevoelig was voor de manier waarop in de privésector werd gewerkt en daardoor toeliet dat de ontwikkeling van elektronisch toezicht sterk beïnvloed werd door mensen in de privésector. De recente ontwikkelingen⁸ tonen echter duidelijk aan dat de overheid vastberaden is om haar autoriteit te laten gelden tegenover de privébedrijven die niet gedaan hebben wat de overheid van hen verlangde. Dat is een slechte kant van de privésector. Aangezien zij de kennis en expertise hadden, zaten ze in een bevoorrechte positie om vorm te geven aan hoe de overheid elektronisch toezicht wou, zolang de overheid zelf zeer open stond voor wat de privésector hen meedeelde. Dat liep echter nogal uiteen in Europa. Bepaalde landen stonden meer open voor de opvattingen van de privésector dan andere.

Hier zit misschien ook wel één van de tegenstellingen in mijn eigen positie ten opzichte van de privésector. Ik was één van de eerste onderzoekers die zich positief uitliet over elektronisch toezicht: "Het zou een goede ontwikkeling zijn als we het op een bepaalde manier zouden doen." Ik twijfel er niet aan dat de privésector mij daarom ook aanvaardde. Eind jaren negentig verzorgde ik een presentatie op een beleidsconferentie in Londen. Daar was iemand van ELMO Tech aanwezig en na afloop van het congres kreeg ik een uitnodiging om de eerste conferentie bij te wonen die ELMO Tech in Rome organiseerde ter gelegenheid van tien jaar aanwezigheid in Europa. In de email die ik toen ontving, kon het volgende gelezen worden: "Jij lijkt ons het soort academicus waarin we geïnteresseerd zijn." Aan de ene kant is dat niet flatterend, maar anderzijds is dat nu eenmaal hoe je binnen geraakt. Ze wilden me veel geld betalen, maar ik heb nooit geld aanvaard van de privésector, alleen al omdat ik vond dat het mijn loyaliteit voor de probatiedienst zou ondermijnen. Ik zei hen dat ik geen geld wou, maar wel een interview met hun *senior managers* en dat ik alles wilde te weten komen over ELMO Tech. Het bedrijf antwoordde positief en hield zich aan de afspraak. Eén van mijn beste interviews vond plaats aan het zwembad van een luxehotel, met drie van de *senior executives* van ELMO Tech die me vertelden over het bedrijf.

De baas van het bedrijf was er toen niet bij, maar ik vroeg om hem te mogen interviewen en zowaar, de volgende keer dat hij in Londen was, contacteerde hij mij en nodigde mij uit in het Dorchester hotel om hem daar te interviewen. Indien ik geen vriendschap had gesloten met de privésector - of zij met mij - dan zou ik nooit over elektronisch toezicht geweten hebben wat ik vandaag weet. Dat is trouwens een beetje verslavend. Zodra ik daarbij betrokken geraakte, kon ik dat niet meer loslaten omdat ik een soort binnenweg had tot het begrijpen van ontwikkelingen. De meeste technische werknemers in ELMO Tech kwamen trouwens uit het Israëlijs leger, niet echt leuk om weten. Sommigen van hen waren juristen, sommigen waren techneuten uit het Israëlijs leger. Het was een puur commerciële operatie. Eén van de zaken die niet gekend zijn over ELMO Tech -vandaag 3M -, is dat ze oorspronkelijk het plan hadden opgevat om een automatisering van krantenproductie te ontwikkelen. Met dat idee begonnen ze als bedrijf. Nog geen jaar later vernamen ze echter dat elektronisch toezicht van delinquenten in de V.S.A. van start was gegaan. ELMO Tech merkte dat er een bedrijf actief was dat geen internationale ambities leek te hebben. Ze vermoedden dat ze de grootste speler in de wereld konden worden en dat is hoe zij met elektronisch toezicht begonnen zijn. Ze verlegden hun aandacht volledig van de automatisering van krantenprocessen naar mensen.

Eén van de leuke gevolgen van die conferentie in Rome was dat ik Jack Love ontmoet heb. Jack Love is de rechter die in 1982 elektronisch toezicht opstartte in Albuquerque, Nieuw Mexico, met de verwijzing naar de Spiderman strips. ELMO Tech vloog Love en zijn vrouw over naar Europa voor een presentatie. Dat was een beetje overdreven, maar anderzijds maakt hij deel uit van het verhaal en ik zou hem anders nooit ontmoet hebben. Ik heb dus een vriendschapsband met de privésector. De privéorganisaties hebben veranderingen en naamswijzigingen ondergaan, maar een belangrijk deel van het personeel is gebleven. Het was interessant om in de loop der tijd twee grote strekkingen tot stand te zien komen. Zelfs al vonden sommigen in eerste instantie dat elektronisch toezicht op zich een bruikbare vorm van straf en controle is, zodra ze meer vertrouwd geraakten met de realiteit van het leven van delinquenten, begonnen ze daarover hun mening te herzien en bleken ze niet ongevoelig voor problemen in de manier waarop

8 N.v.d.r.: Nellis heeft het hier over de publieke en politieke verontwaardiging die losbrak toen bekend werd dat twee grote spelers op de markt van elektronisch toezicht – Serco en G4S – systematisch teveel hadden aangerekend voor hun dienstverlening en de overheid zelfs de rekening hadden gepresenteerd voor ondertoezichtstellingen die in feite niet hadden plaatsgegrepen. Zie bv. 'Serco raises estimated hit from electronic tagging scandal', The Guardian, 19 december 2013. <http://www.theguardian.com/business/2013/dec/19/serco-electronic-tagging-scandal-overcharging>

elektronisch toezicht is opgezet in Engeland en Wales. Enkele mensen uit de privésector hebben publiekelijk toegegeven dat ze zich niet goed voelen bij de manier waarop elektronisch toezicht wordt toegepast. Sommigen kwamen pas na verloop van tijd tot dat besef. Zo is er bijvoorbeeld het verhaal van een hooggeplaatste in de privésector van elektronisch toezicht in Engeland en Wales die ook geloofde dat wat hij ging doen, een revolutie zou betekenen in onze omgang met 21 tot 25 jaar oude delinquenten: ze zouden uit de gevangenis blijven. Zijn motivatie om met jeugddelinquenten te werken en om de gevangenisbevolking terug te dringen was zo sterk, gepassioneerd en uitgesproken als eender wie in de publieke sector. Hij was zelfs heel wat minder cynisch dan vele mensen die ik in de publieke sector heb ontmoet. Hij geloofde rotsvast dat elektronisch toezicht een zeer nuttige sociale dienst zou bieden. Vandaag zit hij nog steeds op dezelfde plek, maar is hij veel rijker en even ontgoocheld met wat er zich heeft afgespeeld als ik, maar dat wilt niet zeggen dat hij zo principieel is dat hij zijn baan zal opgeven.

Alles wat ik zonet verteld heb, maakt het voor mij op een bepaalde manier wat moeilijker om de privésector te vatten. Enerzijds vind ik het maar niets waar die bedrijven voor staan, maar anderzijds zie ik dat de mensen die bij deze bedrijven werken, evenveel bedenkingen hebben bij de manier waarop de overheid het beleid ontwikkeld heeft. Daarnaast is er ook nog het feit dat de traditionele bedrijven - G4S en Serco - die in de ogen van de probatiedienst gedurende lange tijd de duivels van elektronisch toezicht waren, op een brutale wijze door de overheid in Engeland en Wales aan de kant zijn gezet en vervangen door andere bedrijven. Zij hadden hun prijzen te hoog gezet, ze vroegen te veel geld, maar deels hadden ze ook een expertise die gedeeltelijk op gespannen voet stond met wat de overheid wilde doen. Het is net omdat er een oudere generatie in die bedrijven werkt, die op basis van ervaringen geleerd heeft wat verstandig is om te doen met elektronisch toezicht en wat niet zo verstandig is.

Een deel van het personeel in de privésector zal eerder bedenkelijk aankijken tegen de massale uitbreiding van GPS-gebaseerd elektronisch toezicht in Engeland en Wales zoals de overheid dit plant. Hoe ga je met hen om? Wel, je geeft hen geen contracten meer en je begint gewoonweg met een schone lei en een nieuwe groep privébedrijven. Je beschuldigt ambtenaren dat ze toegelaten hebben dat de bedrijven te veel geld vroegen, je schuift hen allemaal aan de kant en dan beschik je over een volledig blanco blad waarop politici een nieuwe visie op elektronisch toezicht kunnen uittekenen, die enkel afgeremd had kunnen worden door de bedachtzame kritieken van die oude rotten in het vak.

Nawoord

Vaak is de nabespreking even interessant als het interview en dat bleek ook bij professor Nellis het geval. In het licht van de toenemende aandacht die elektronisch toezicht in discussies over bestraffing krijgt, gaf professor Mike Nellis een opmerking die we lezers niet willen onthouden. Om die reden voegen we dit hier toe met akkoord van Mike Nellis (hij stelde expliciet: *"You can quote me on that"*). Wanneer elektronisch toezicht samen met de geldboete, de autonome werkstraf en de gevangenisstraf op een 'strafcontinuüm' geplaatst wordt dat van de 'lichtste' tot en met de 'zwaarste' straf loopt, dan vroegen we hem waar hij zelf elektronisch toezicht situeert. Wanneer het gaat over het gebruik van een enkelband zonder bijkomende opvolging of begeleiding (elektronisch toezicht als 'a stand alone'), dan valt elektronisch toezicht voor Mike Nellis min of meer samen met de penale geldboete. Het wordt maar anders wanneer er toegevoegde elementen bij komen (dus: meer dan een vorm van thuisarrest, bvb. met behandeling).

Voorstelling Businessplan “De Huizen”

Stefanie Gryson*

Op 25 juni werd, onder leiding van de secretaris van De Huizen en gevangenisdirecteur Hans Claus en Gastheer gouverneur Jan Briers, het businessplan van een concreet detentiehuis voorgesteld in het Provinciehuis te Gent. Dat is een eerste grote stap in het realiseren van een proefproject “De Huizen”.

De hervorming van detentie: de gedifferentieerde strafuitvoering

Vanuit wetenschappelijke hoek wordt reeds jaren benadrukt dat ‘loutere vrijheidsberoving’ nadelige effecten heeft voor de gedetineerde en zijn familie en – misschien paradoxaal – ook voor de slachtoffers en de samenleving.

Het is hierbij belangrijk voor ogen te houden dat quasi elke gedetineerde op een bepaald moment terugkeert na zijn vrijheidsberoving en opnieuw een plaats opneemt in de maatschappij. Het is cruciaal om deze terugkeer in de samenleving met elke gedetineerde optimaal voor te bereiden.

Grote gevangenschappen laten een gedifferentieerde aanpak moeilijk toe. Bovendien zijn ze ontworpen om aan iedereen dezelfde straf op te leggen, enkel de duur ervan verschilt. Wanneer een rechter een mate van beveiliging verwacht, kan hij niet anders dan die standaard kiezen. Die uniforme veiligheid weegt op elke poging om de straf zinvol te maken. Gevangenschappen hebben daardoor een gevangencultuur die haaks staat op begeleiding, ze zijn veel te groot om te kunnen differentiëren. De bekommernis om gelijke behandeling en de nadruk op gecontroleerde orde overklassen de noodzakelijk geachte begeleiding. Als gevolg daarvan wordt die begeleiding uitgesteld tot na de vrijstelling.

Daarom werd er vanuit de Liga voor Mensenrechten een nieuw concept ontwikkeld dat een gedifferentieerde strafuitvoering wel toelaat en ervoor zorgt dat de detentie kan ingezet worden als middel voor een constructieve re-integratie in de maatschappij.

Binnen die context hebben de justitiespecialisten van alle democratische partijen hieraan meegewerkt. Als resultante van dit project diende de voorzitter van de Commissie Justitie op 12 oktober 2012 een voorstel van resolutie in bij de kamer van volksvertegenwoordigers.

Dit voorstel doet een expliciete oproep om een proefproject inzake kleinschalige detentie op te starten en

om vanuit die ervaring vervolgens verder te werken aan een betere inhoudelijke strafuitvoering.

Het project De Huizen

Het concept van De Huizen beoogt een hervorming van de detentie op basis van drie principes: kleinschaligheid, differentiatie en nabijheid.

Kleinschaligheid

De dertig tot veertig zeer grote tot grote gevangenschappen worden vervangen door honderden kleine detentiehuisen. Zij zijn georganiseerd per streek. Binnen één streek worden alle penitentiaire programma's ontwikkeld, van gesloten tot open, van basisprogramma tot intensieve intramurale begeleiding. Elke gedetineerde krijgt een Individueel Planbegeleider die zijn detentie- en reclasseringsplan opvolgt doorheen alle stadia. Dit vermijdt het stigma van de stereotiepe gevangenis en laat toe flexibeler en soepeler in te spelen op individuele noden.

Differentiatie

De detentiehuisen verschillen van elkaar op vlak van beveiliging, detentie-invulling en begeleiding. Van bij de veroordeling wordt een oplossingsplan (detentie- en reclasseringsplan) opgemaakt. Dit tekent onder meer een parcours uit, doorheen verschillende types van detentiehuisen. En meteen wordt ook de reclassering voorbereid. Dit stimuleert de ontwikkeling en de verantwoordelijkheid van gedetineerden en samenleving naar zichzelf, elkaar en de slachtoffers.

Nabijheid

De detentiehuisen sluiten aan op hun buurt. Zij spelen vanuit de herstelgedachte een economische, sociale of culturele rol in hun omgeving. Vanuit de normaliseringsgedachte maken ze gebruik van hulp- en dienstverlening uit de directe omgeving om de individuele plannen uit te voeren. Dit stimuleert de wederzijdse betrokkenheid en verantwoordelijkheid van gedetineerden én de samenleving. 'Community detentie', waarbij detentie vervlochten is in het maatschappelijk weefsel, sluit beter aan bij de doelen die de Basiswet aan detentie geeft.

* Stefanie Gryson is juriste en beleidsmedewerkster bij de Liga voor Mensenrechten.

De detentie grijpt plaats in van elkaar onderscheiden, kleine detentiehuisen. Zij zijn gegroepeerd per streek. Elke streek biedt alle detentievormen aan. Dus kan een volledig detentieverloop plaats vinden in de streek waar de gedetineerde nadien zal worden gereclassieerd.

Een aantal van deze detentiehuisen zijn gesloten en goed beveiligd. Van die gesloten en goed beveiligde detentiehuisen is er per streek één crisisdetentiehuis, voor de inkomende gedetineerden. Van die gesloten, goed beveiligde detentiehuisen zijn er een aantal die een basisregime aanreiken. Er kan gewerkt worden, er is ontspanning en hulpverlening, er is bezoek. Zij kunnen gebruikt worden voor voorarrest en voor gedetineerden die geen individueel oplossingsplan aangingen. Een aantal andere gesloten detentiehuisen voorzien in beroepsopleiding intra muros of herbergen gedetineerden die een ander programma uit hun individueel oplossingsplan doorlopen.

Een aantal van deze detentiehuisen zijn gesloten, maar niet zwaar beveiligd. Zij herbergen gedetineerden die, volgens de bepalingen van hun individueel oplossingsplan, begeleidingen volgen buiten de muren. Het volledige basisregime wordt binnen de muren aangereikt.

Een aantal van deze detentiehuisen zijn open. Zij bieden binnen de muren enkel woonst, bezoek en ontspanning aan. Werk, beroepsopleiding of andere programma's uit het individueel oplossingsplan gebeuren buiten de muren.

De detentiehuisen worden in de streek ingeplant, soms in het stedelijk weefsel, soms in semi-stedelijk weefsel, soms in het rurale gebied. Zij hebben telkens een toegevoegde waarde voor de buurt (hondenasiel, fietsenwerkplaats, sociaal restaurant, toneelzaal, kunstatelier, groentewinkel, parking, groenaanleg, ...).

Gedetineerden kunnen in de loop van één detentie verschillende detentiehuisen doorlopen, volgens wat bepaald is in hun individueel oplossingsplan. De achterliggende problematiek van de gedetineerde, maar ook juridische, sociale en penitentiaire (vluchtgevaarlijkheid) criteria zullen bepalend zijn voor dit parcours.

Na de detentie volgt de reclassering, bijvoorbeeld met elektronisch toezicht. De individuele planbegeleider die het detentieplan opvolgde, zal ook het individueel reclasseringsplan opvolgen, omdat dit twee onderdelen zijn van eenzelfde oplossingsplan.

De veroordeelde krijgt een reclasseringsplan en een detentieplan dat daarop voorbereidt. Samen noemen we dat een oplossingsplan. De arrestfase kan gebruikt worden voor de opmaak van dit plan.

Dit plan wordt opgemaakt door de gedetineerde en de planbegeleider en wordt door de strafuitvoeringsrechter of -rechtbank goedgekeurd. Het wordt nadien voor uitvoering getekend door de directeur van de detentiestreek.

Een detentieplan gaat van bij het begin van de detentie gepaard met een reclasseringsplan. Het reclasseringsplan bepaalt op voorhand wanneer de veroordeelde het plan in elektronisch toezicht of voorwaardelijke invrijheidstelling verder zet, in het geval hij zelf de voorwaarden naleeft waartoe hij zich in het plan heeft verbonden.

Doel van elk oplossingstraject is het opbouwen van een sociaal netwerk rond de veroordeelde en het creëren van een rol voor hem binnen de samenleving. Deze twee zaken zijn immers de beste buffers tegen hervat.

Het Proefproject

Op 25 juni werd een concreet proefproject voorgesteld van een detentiehuis in een gebouw dat vzw De Huizen in erfpacht kan krijgen. Het betreft een voormalig klooster dat klooster voldoet aan de vereisten voor de inplanting van een detentiehuis. De oppervlakte en bestaande inrichting is voldoende om er 3 leefgroepen in onder te brengen, het kloostergebouw is tegelijkertijd geïntegreerd binnen de omgeving en voldoende afgeschermd om er een beveiligde huisvesting voor gedetineerden in onder te brengen.

Binnen voorliggend project wordt de uitbouw van drie leefgroepen van 8 gedetineerden vooropgesteld. Hierbij wordt uitgegaan van een specifieke populatie, in lijn met de beoogde infrastructuur en de maximale aanvulling op de bestaande penitentiaire inrichtingen. Er wordt voorzien in 2 leefgroepen van 8 gedetineerden die een korte gevangenisstraf dienen uit te zitten en 1 leefgroep van 8 gedetineerden die onder het regime van beperkte detentie vallen met tewerkstelling of opleiding.

Binnen het kloostergebouw worden verschillende zones afgebakend met specifieke functies. Een eerste zone omvat naast de leefruimtes voor de beide leefgroepen van kortgestraften ook ruimte voor opleiding, tewerkstelling, ontspanning (binnen en buiten) en bezoek.

Een tweede zone, afgezonderd van de eerste zone, is specifiek gericht op de huisvesting van de leefgroep met beperkte detentie.

Binnen het detentiehuis wordt voorzien in de inrichting van een sociaal restaurant dat zorgt voor een functionele verbinding tussen het detentiehuis en de directe omgeving. Hiermee wordt niet alleen een maatschappelijke behoefte ingevuld maar wordt aan de detentie ook een herstelgerichte uitstraling gegeven. Het sociaal restaurant wordt ingericht in de voormalige kerk van het kloostergebouw. Het is tevens een tewerkstellingsproject voor de gedetineerden.

Vzw De Huizen wil hiermee het initiatief nemen om een eerste detentiehuis op te richten, in nauwe samenspraak met het DG EPI en dit binnen een context van publiek-private samenwerking waarbij de vzw als dienstverlener specifieke detentiec capaciteit aanreikt.